

Vijanden onder voorbehoud

De internering van Indonesiërs onder Nederlands gezag, 1946-1949

Gevangenentransport Bondowoso-Soerabaja, 1947.

Emma Spijkerman

3583511

Docent: dr. Remco Raben

Cursus: Onderzoeksseminar III

Voor Paul

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Indonesische internering: voorgeschiedenis en context	10
Massale Indonesische internering.....	20
De ‘archipel’ in de archipel.....	21
De raderen in de interneringsmachine: militair en civiel bestuur	25
Vijanden in het vizier: criteria voor internering	31
De (tijdelijke) bewoners van de interneringskampen	35
Vastlopende machine? Problemen met internering.....	40
Conclusie	47
Bijlagen	51
Geraadpleegde bronnen	53

Inleiding

De meesten hunner verblijven slechts sedert kort (ca. een maand of minder) in het kamp. Hieruit blijkt dat het onderzoek naar de noodzakelijkheid van langere internering voortdurend met spoed ter hand wordt genomen. Bij navraag bleek mij, dat er dagelijks van hen worden vrijgelaten. Meestal gebeurt dit, nadat men van naastbestaand familieleden en mede kampongbewoners de verzekering heeft verkregen dat de bewuste personen die voor het merendeel tot een of andere strijdgroep hebben behoord of zich aan illegale handelingen hebben schuldig gemaakt, zich voortaan van elke illegale activiteit zullen onthouden of dat gebleken is, dat hun aanhouding geschiedde op valse aangifte.¹

Noord-Sumatra, 10 maart 1949. Plaatselijk predikant J. Bos bezoekt interneringskamp Pantoan te Pematang-Siantar. Doordat predikant Bos de landstaal aldaar, Bataks, spreekt en veel van de geïnterneerden persoonlijk kent of in ieder geval familieleden van hen kent, heeft hij volgens hemzelf 'onmiddellijk contact met de geïnterneerden' en is 'van meetaf aan een vertrouwelijk gesprek gewaarborgd.' Hij spreekt gedurende tweeënhalf uur in ongedwongen sfeer met de geïnterneerden in groepsverband en met sommigen van hen ook onder vier ogen. De 137 Indonesische geïnterneerden in het kamp, de meesten variërend in de leeftijd tussen 16 en 30 jaar, verblijven in drie ruime barakken die voorzien zijn van voldoende slaapbanken, aldus predikant Bos in zijn verslag over zijn bezoek aan het kamp. Binnen het kamp mogen zij vrij rondlopen en overdag verrichten zij lichte werkzaamheden in de keuken en in de tuin van het kamp. Vanaf half drie in de namiddag zijn de geïnterneerden vrij. Over de verzorging en behandeling hadden de geïnterneerden geen enkele klacht. Ook was volgens de predikant de voeding en geneeskundige behandeling uitstekend. De geïnterneerden werden volgens dit rapport over het algemeen dus goed behandeld en, zoals uit het bovenstaande citaat afkomstig uit Bos' verslag blijkt, werd er onderzoek verricht naar de geïnterneerden om te kunnen bepalen hoe lang zij dienden te verblijven in het kamp. Bij dit onderzoek werden familieleden van de geïnterneerden maar

¹ Nationaal Archief, Den Haag, Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, 1945-1950 (inventariscode 2.10.17), inv.nr. 24, Kort verslag van het bezoek van Ds. J. Bos aan het interneringskamp 'Pantoan' te Pematang-Siantar, bijlage van: Brief van het Hoofd van het Kantoor Politieke Zaken op last van de Luitenant-Generaal, Commandant van het Leger in Indonesië, aan Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, Kab./808/6163/P.Z. Geheim, Behandeling van voorlopig arrestanten militair gezag, 22 maart 1949.

ook hun mede-kampongbewoners betrokken en op basis van hun garantstelling dat de verdachten zich bij vrijlating zouden onthouden van elke illegale activiteit, werden gevangenen vrijgelaten. De buitenwereld werd hiermee betrokken bij het lot van de geïnterneerden en dit duidt er op dat deze internering niet in het geheim plaatsvond maar dat dit fenomeen een belangrijk deel uitmaakte van de Indonesische dekolonisationsamenleving na 1945.²

Het verslag dat predikant J. Bos schreef over zijn bezoek aan interneringskamp Pantoan op Noord - Sumatra is een voorbeeld van hoe het er aan toe ging in één van de vele interneringskampen die de Nederlandse autoriteiten gebruikten om Indonesische burgers en Republikeinse strijdkrachten te herbergen op Java en Sumatra in de periode van ongeveer 1946 tot 1949. In deze tijd voerden de Nederlandse strijdkrachten twee politionele acties uit om Java en Sumatra weer onder Nederlands gezag te brengen. Dit gebeurde binnen het kader van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd tegen het Nederlandse koloniale bewind. Als reactie op dit Republikeinse verzet en het mislukken van een diplomatieke oplossing voor dit conflict werd op 21 juli 1947 door de Nederlandse troepen de aanval ingezet om 'de onhoudbare toestand te beëindigen.' Op 4 augustus 1947 werd deze operatie gestaakt op bevel van luitenant gouverneur-generaal Hubertus van Mook.³ Een tweede politionele actie begon op 19 december 1948 en duurde tot 5 januari 1949.⁴ Aan de kant van de Republikeinse strijdkrachten was de reactie op deze politionele acties intensivering van de al bestaande guerrillaoorlog met de Nederlandse troepen.⁵ Hierbij sneuvelden niet alleen veel Republikeinse strijders maar vonden ook veel Indonesische burgers de dood, onder andere door oorlogsmisdaden. Naast strijden tegen de Republikeinse soldaten, arresteerden de Nederlandse strijdkrachten ook veel Indonesiërs, zowel soldaten als burgers. Zij werden tijdelijk geïnterneerd in kampen zoals Pantoan en vervolgens na onderzoek vrijgelaten of langdurig geïnterneerd in één van de vele andere kampen op Java en Sumatra. Dit gebeurde op vrij grote schaal, zo werd het aantal politieke gevangenen in Indonesië bijvoorbeeld

² NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 24, Kort verslag Ds. J. Bos.

³ *Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950*. S.L. van der Wal, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (ed.) (... dln; 's-Gravenhage, 1971/...) deel 10, 172; H.L. Zwitzer, *Documenten betreffende de eerste politionele actie (20/21 juli-4 augustus 1947)* ('s-Gravenhage 1983) 129.

⁴ *Officiële Bescheiden, deel 16*, 535 – 553.

⁵ Zwitzer, *Documenten*, 96 – 127; H. Crouch, 'The army as a social-political force, 1945-1965' in: Idem, *The army and politics in Indonesia* (herziene druk; Ithaca en London 1988) 25.

ultimo december 1948 geschat op 15.000.⁶ Dit aantal is echter geen constante voor de maand december maar een momentopname. Door het roulerende karakter van de internering veranderde het aantal gevangenen wekelijks en zelfs dagelijks.⁷ Officiële opgaven van aantallen gevangenen zoals die bij de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië bekend waren, zijn zodoende geen goede indicaties van het aantal gevangenen in een bepaald jaar maar geven wel een goed beeld van de massale schaal waarop Indonesiërs te maken kregen met internering.

De gevangen genomen Indonesiërs waren niet alleen strijders. Op basis van het onderscheid in beroepen van geïnterneerden dat de Nederlandse autoriteiten maakten in hun administratie, kan worden vastgesteld dat er niet alleen Republikeinse strijders maar ook burgers werden geïnterneerd.⁸ Dit blijkt ook heel duidelijk uit het eerder genoemde aantal van 15.000 politieke gevangenen, want hierbij ging het louter om burgers die waren geïnterneerd wegens veiligheidsredenen of tijdelijk waren geïnterneerd in afwachting van nader onderzoek dat moest uitwijzen of zij moesten worden vervolgd (en meestal betekende dit internering) of worden vrijgelaten.⁹ Zij behoorden volgens de 'Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties' tot de categorie 'misdadigers, politiek verdachte dan wel voor de openbare orde en rust gevaarlijk geachte personen'. Naast deze categorie bestond nog een andere categorie gevangenen: de 'zogenaamde de facto krijgsgevangenen'.¹⁰

Naar aanleiding hiervan rijst een belangrijke vraag over deze internering. De Nederlandse autoriteiten maakten, afgaande op de opgaven van aantallen gevangenen in de jaren 1946-1949, op massale schaal gebruik van internering van zowel burgers als militairen:

⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Geheim, Politieke gevangenen, 5 februari 1949.

⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief aan Zijne Excellentie de It. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië afkomstig van de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof, nr. 036/x/gB16, Politieke gevangenen, 26 februari 1948.

⁸ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Temporaire Krijgsraad te Soerabaja document 6737/dIP/GS Geheim Eigenhandig, Indonesische geïnterneerden, 11 november 1946.

⁹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Geheim, Politieke gevangenen, 5 februari 1949.

¹⁰ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschrijven van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

wat is de motivatie hierachter geweest en kwam de praktijk van internering overeen met de tweeledige doelstelling van de Nederlandse autoriteiten?

Over de Indonesische dekolonisatieoorlog is reeds veel geschreven. Zo heeft historica Petra Groen het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië voor de jaren 1945-1950 uitvoerig besproken. In haar werk volgt Groen vooral de planning en uitvoering van militaire operaties. Groen neemt daarin een voornamelijk Nederlands standpunt in aangezien ze vooral de consequenties van de onafhankelijkheidsoorlog en de diplomatie daaromheen voor de Nederlandse militaire leiding belicht. In haar betoog wordt de civiele bestuurlijke praktijk tijdens de Nederlandse herbezetting van Indonesië echter niet uitvoerig behandeld. Hierdoor wordt een fenomeen als internering, dat onder meer deel uitmaakte van het civiele bestuur, dus niet besproken.¹¹

Historicus Johannes de Jong beziet de oorlog tussen Nederland en de Indonesische Republiek eveneens vanuit een Nederlands perspectief en richt zich sterk op de diplomatieke ontwikkelingen in de jaren 1945-1950. Daarbij behandelt De Jong de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië alsof deze de diplomatieke ontwikkelingen nauwgezet volgde. Zo wordt de indruk gewekt dat het Nederlandse gezag in Indonesië tussen de bersiap-periode en de eerste politionele actie feitelijk geen actie ondernam zolang de politiek dat onwenselijk achtte. De Jong spreekt van 'militaire alternatieven' voor onderhandelingen, maar gaat daarmee misschien voorbij aan het feit dat het Nederlandse gezag in de praktijk al noodgedwongen was geweest om militaire maatregelen te nemen, zoals internering. Het Nederlands bestuur had geen keuze tussen bepaalde alternatieven, wilde zij haar macht niet verliezen. De Jong mist dus belangrijk aspecten van de dynamiek van de dekolonisatie.¹²

Aan de andere kant van het historiografische spectrum zijn er ook auteurs die vooral het Indonesische perspectief van de oorlog belichten, maar er daarbij logischerwijs vanuit gaan dat de oorlog door de Indonesische strijders gewonnen werd. Historicus M.C. Ricklefs nuanceert terecht het dominante Republikeinse verhaal over de 'Revolutie', door te stellen dat de belangen van de strijdende Indonesiërs eind jaren '40 niet altijd overeenkwamen.

¹¹ P.M.H. Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* ('s-Gravenhage 1991).

¹² J.J.P. de Jong, *Diplomatie of strijd. Het Nederlands beleid tegenover de Indonesische revolutie 1945-1947* (Amsterdam 1988), met name hoofdstukken XI-XVI.

Daarnaast wijst Ricklefs op het fragmentarische karakter van de revolutie in het algemeen, hij stelt zelfs dat de Nederlanders hierdoor bijna de oorlog hadden gewonnen. Het genuanceerde beeld niettegenstaande, gaat Ricklefs toch vooral uit van een Nederlandse overwinning door middel van puur geweld.¹³ Hoewel internering ook een vorm van geweld is, heeft dat toch ook een sterk constructief karakter. Internering draait niet alleen om het uitschakelen van vijanden door gevangenneming, maar ook om het in leven houden van deze gevangenen, met oog op de toekomst.

Een andere historicus die vanuit een Indonesische perspectief over de Revolutie heeft geschreven is Adrian Vickers. Vickers schetst net als Ricklefs hoe geschakeerd de Indonesische zijde tijdens de strijd eigenlijk was, maar voegt daaraan een analyse van de sociaaleconomische gevolgen toe.¹⁴ Vickers wil met name de gevolgen van de oorlog behandelen voor zowel de latere Indonesische staat als het Indonesische volk dat leed onder het geweld. Hiervoor achtte hij zowel de Nederlandse als de Indonesische zijde verantwoordelijk, maar Vickers behandelt bijvoorbeeld niet wat de sociale gevolgen waren van het beleid van het Nederlands bestuur. Aangezien de internering onder Nederlands gezag grote proporties aannam, is het jammer dat Vickers juist hiervan de gevolgen voor het dagelijks leven van Indonesiërs niet bespreekt. De Nederlandse toepassing van deze 'zachte' vorm van geweld wordt dus in de historiografie over de onafhankelijkheidsoorlog vanuit zowel Nederlands als Indonesische perspectief verwaarloosd.

Wellicht kan een onderzoek naar internering de complexiteit van de Indonesische dekolonisatie des te meer benadrukken door het Nederlandse aandeel niet louter als militair en (excessief) destructief te schetsen, maar ook de Nederlandse oprechtheid (dat wil niet zeggen onschuld) om de relatie met de Indonesiërs weer op te bouwen te illustreren. De relevantie van dit onderzoek ligt dan vooral daarin, dat er nooit echt iets geschreven is, laat staan bekendgemaakt, over internering van Indonesiërs door de Nederlandse autoriteiten ten tijde van de onafhankelijkheidsstrijd. Dit is vreemd aangezien de internering geen onbeduidend fenomeen was maar het om een grootschalige vorm van geweld ging waar veel Indonesiërs mee te maken kregen. Dit onderzoek dient dus als een eerste aanzet tot verkenning van deze verwaarloosde dimensie van geweld én toenadering tijdens de

¹³ M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1200* (Basingstoke 2001) 261-263.

¹⁴ A. Vickers, *A History of Modern Indonesia* (Cambridge 2005) 85-112, met name 101-105.

dekolonisatieoorlog in Indonesië. Wellicht kan deze dubbele lading van internering ons meer vertellen over het zelfbeeld van de Nederlandse kolonisator na de Tweede Wereldoorlog.

Internering behelst niet zomaar het gevangen zetten van gevaarlijke geachte personen maar heeft een hele dimensie van wederzijds vijandschap, verzet en dwang in zich. Internering door de Nederlandse autoriteiten, als een gerichte vorm van geweld, moet in het Indonesische geval opgevat worden als een tweeledige gedachte die in de praktijk tot uiting kwam. Aan de ene kant werd het gehele Indonesische volk gezien in vijandelijke termen en werd internering ingezet om 'vijanden' te isoleren. Aan de andere kant wilde het Nederlandse gezag Indonesië graag als kolonie behouden en werd internering juist gebruikt om de bevolking weliswaar vast te houden maar op een humane en constructieve manier. Hierbij moet gedacht worden aan wederopbouw van de samenleving wanneer de Nederlandse autoriteiten erin waren geslaagd 'Indië voor rampspoed te behoeden' maar ook aan de uitwisseling van krijgsgevangenen met de Republikeinse strijdkrachten tijdens de strijd.

Gezien internering vooral onder het civiele bestuur viel en de grote betrokkenheid van Justitie hierbij van groot belang was, zal voor het merendeel van dit onderzoek vooral gebruik gemaakt worden van het archief van de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië en de *Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950*. Om de voorgeschiedenis en context van deze grootschalige internering te schetsen zal gebruik gemaakt worden van de werken van Petra Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, H.L. Zwitzers *Documenten betreffende de eerste politionele actie, Adrian Vickers', A History of Modern Indonesia* en Ricklefs', *A History of Modern Indonesia since c.1200*.

Door het bekijken van archiefmateriaal betreffende internering kan de schaal waarop de internering van Indonesiërs plaatsvond in kaart worden gebracht en kan worden geanalyseerd wat deze internering in de praktijk behelsde. Maar om te kunnen begrijpen hoe deze internering eigenlijk tot stand kwam en hoe dit geïnterpreteerd dient te worden, moet er eerst een overzicht worden gegeven van de voorgeschiedenis waarin deze totstandkoming plaats had om zo te kunnen begrijpen in welke context internering als een geschikt middel werd gezien door de Nederlandse autoriteiten.

Indonesische internering: voorgeschiedenis en context

‘Naar mijn persoonlijke meening heeft de geheele republiek-beweging niet al te veel om het lijf. Enkele op zichzelf staande relletjes en rampokpartijen zullen bij de overname van Batavia zeker plaats vinden – dat gebeurt nu al – maar bij enig machtsvertoon zal m.i. de zaak ineensstorten als een kaartenhuis, mits enkele leiders worden geïsoleerd, wat ook het plan is.’ – N.L.W. van Straten, 20 september 1945.¹⁵

Na het uitroepen van de Republiek Indonesië door de nationalistische leiders Soekarno en Mohammed Hatta op 17 augustus 1945 was er sprake van chaotische taferelen op Java en Sumatra. Het moment van uitroepen van de onafhankelijkheid was voor de oudere nationalist, waartoe ook Soekarno en Hatta behoorden, een symbolische daad. Soekarno noemde het zelfs een formeel einde aan 350 jaar van Nederlandse heerschappij.¹⁶ De invulling van de proclamatie zou later wel volgen. Een veel jongere generatie nationalist was het hier echter totaal niet mee eens. Zij waren er klaar voor om aan de geproclameerde onafhankelijkheid een revolutionaire wending te geven. De Indonesische jeugd wilde actie!

De kiem voor dit jeugdige revolutionaire elan lag in de Japanse bezetting, onder welke de Indonesische jeugd op Java, en in mindere mate op Sumatra, georganiseerd werd in paramilitaire jongerenorganisaties (*Heiho*) die ofwel deel uitmaakten van het Japanse leger of opgenomen waren in de *Peta*, een Indonesisch vrijwilligerskorps eveneens opgericht door de Japanners.¹⁷ Als de nationalistische gevoelens van de Indonesische jongeren hierdoor nog niet genoeg werden aangewakkerd dan gebeurde dit wel door de impopulaire economische politiek die de Japanners voerden. Hierbij werden Indonesiërs ingezet als dwangarbeiders (*romusha's*) die onder zeer slechte omstandigheden moesten werken in dienst van de Japanse oorlogsinspanning.¹⁸ Deze taferelen wekten, samen met de algeheel slechte economische toestand waarin de bevolking verkeerde, gevoelens van solidariteit op bij de Indonesische jongeren. Zij begonnen zichzelf steeds meer te zien als de ware

¹⁵ Chief Commanding Officer Nica (Netherlands Indies Civil Administration) Java (Van Straten) aan lt. gouverneur-generaal Van Mook, 20 september 1945. *Officiële Bescheiden, deel 1*, 147.

¹⁶ Vickers, *Modern Indonesia*, 95.

¹⁷ Zwitzer, *Documenten*, 43.

¹⁸ *Ibidem*, 38.

vertegenwoordigers van het Indonesische volk. Na het uitroepen van de onafhankelijkheid waren het dan ook deze jongeren (*pemoeda's*) die, na het vernemen dat Nederland haar oude kolonie weer terugwilde en dat Nederlandse troepen in aantocht waren om 'Indië' te herbezetten, het voortouw namen in het actief verdedigen van de pas verworven onafhankelijkheid.¹⁹

Maar het waren niet de Nederlandse troepen waar de jeugdige Republikeinse strijders voor vrijheid als eerst mee te maken kregen bij het verdedigen van de Indonesische onafhankelijkheid. Het waren de Japanse troepen die, volgens de termen van de onvoorwaardelijke overgave van 15 augustus 1945, de status-quo en de rust en orde in Indonesië dienden te bewaren totdat de geallieerde troepen onder leiding van de Britse opperbevelhebber Louis Mountbatten gearriveerd waren om de controle over te nemen. Indonesië hoorde vanaf 15 augustus 1945 namelijk bij het geallieerde *South East Asia Command* dat onder Brits opperbevel stond en de taak had om de orde op Java en Sumatra te herstellen. Dit betekende echter niet dat de Nederlandse en de Britse prioriteiten met betrekking tot Java en Sumatra overeenkwamen. Een zo snel mogelijke Nederlandse herbezetting van beide eilanden was niet van het grootste belang in het Britse militair-strategische beleid.²⁰

Het bewaren van de status-quo behelsde voor de Japanse troepen ook het ontwapenen van de Indonesische strijdorganisaties die waren ontsproten op Java en Sumatra binnen het machtsvacuüm dat was ontstaan na de Japanse capitulatie. Dit machtsvacuüm was overigens ontstaan doordat de Japanse bezetter nog steeds aanwezig was maar geen echte controle meer kon of *wilde* uitoefenen als gevolg van de onvoorwaardelijke overgave en doordat de geallieerden troepen in aantocht waren maar pas in de tweede helft van september en in de loop van oktober 1945 Java en Sumatra zouden bereiken.²¹

Door het dolle heen van de onafhankelijkheid en het ruiken van de zoete geur van vrijheid sloten veel Indonesische jongeren zich aan bij de inmiddels gevormde strijdorganisaties (*Badan Perjuangan*), die erop uit waren de controle over de steden die nog in Japanse handen waren over te nemen en op deze manier ook wapens te vergaren om de

¹⁹ Zwitzer, *Documenten*, 45.

²⁰ Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 19 & 23; Ricklefs, *Modern Indonesia*, 265.

²¹ Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 24; Vickers, *Modern Indonesia*, 97.

onafhankelijkheid te verdedigen.²² Zo kwam het begin september 1945 tot een massale actie verspreid over heel Java om de wapens van Japanse soldaten in handen te krijgen.²³ Ook bezetten de Republikeinse jongeren treinstations, tramsystemen en radiostations in grote steden op Java en hadden strijdorganisaties op Sumatra zelfs het monopolie op de revolutionaire autoriteit verkregen aangezien de daar aanwezige nationalistische leiders in de minderheid waren en niet goed wisten wat ze aan moesten met de situatie.²⁴

Pogingen tot ontwapening van de Republikeinse strijdorganisaties door de Japanse troepen waren niet altijd succesvol. Ten eerste sympathiseerden sommige Japanse commandanten met de Republiek, zoals in Soerabaja, waar de Japanse commandant aldaar de Republikeinse strijders toegang gaf tot Japanse wapens.²⁵ Het gevolg hiervan was dat de Volksveiligheidsorganisatie (*Badan Keamanan Rakjat*, afgekort *BKR*), inmiddels opgericht door president Soekarno en vice-president Hatta,²⁶ de beschikking kreeg over een grote hoeveelheid wapens. Veel jongeren sloten zich bij deze organisatie aan, als ze niet al lid waren van een van de andere bestaande strijdorganisaties. Ten tweede waren niet alle Republikeinse strijdorganisaties even goed georganiseerd en gedisciplineerd. Strijdorganisaties met veel voormalige leden van *Peta* en *Heiho* (deze organisaties waren op 19 augustus 1945 ontbonden en ontwapend door de Japanners), die dus waren gedruild door de Japanners, vormden de meest gedisciplineerde groepen. Veel strijdorganisaties waren echter zeer ongedisciplineerd. In augustus 1945 was het zodoende in Bandoeng en Semarang al tot een bloedig conflict gekomen waarbij Japanse militairen hadden gepoogd Indonesische jongeren aan te pakken en te ontwapenen.²⁷

Vanaf ongeveer medio september 1945 braken er zeer hevige ongeregeldheden uit op Java en Sumatra als gevolg van de pogingen tot ontwapening van de strijdorganisaties en

²² Ricklefs, *Modern Indonesia*, 259 & 264-265; Vickers, *Modern Indonesia*, 97.

²³ Zwitzer, *Documenten*, 45.

²⁴ Ricklefs, *Modern Indonesia*, 264.

²⁵ *Ibidem*, 266.

²⁶ Al onder de Japanse bezetting was gewerkt aan de Indonesische onafhankelijkheid. Soekarno en Mohammed Hatta hadden op 7 augustus 1945 toestemming gekregen van het Japanse opperbevel om een comité op te richten dat de Indonesische onafhankelijkheid en machtsoverdracht van het Japanse opperbevel aan een nieuw gevormde Republikeinse regering diende voor te bereiden (Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia). Dit comité bestond uit 21 leden afkomstig uit alle delen van Indonesië. De dag na het uitroepen van de onafhankelijkheid koos het comité Soekarno tot president en Hatta tot vice-president van de Republiek Indonesië. A.M. Taylor, *Indonesian Independence and the United Nations*, (Londen 1960) 4; C. Drake, *National Integration in Indonesia: Patterns and Policies*, (Honolulu 1989) 40.

²⁷ Zwitzer, *Documenten*, 45; Ricklefs, *Modern Indonesia*, 264.

de spanning die ontstond door het naderen van de geallieerde troepen. In Batavia vonden opstootjes plaats en in Soerabaja begon het in september met vechtpartijen tussen Indonesische jongeren en Europeanen. De situatie daar werd al vrij snel grimmiger onder andere doordat de jonge revolutionaire pemoeda-leider Soetomo op de lokale radio opzweepende toespraken hield die het revolutionaire enthousiasme en de antikoloniale gevoelens, niet alleen onder de bevolking van Soerabaja, maar ook onder het gehele Indonesische volk stimuleerden.²⁸

In oktober 1945 bereikten Brits-Indische troepen Soerabaja, waarop hevige gevechten uitbraken met de BKR, dat inmiddels opereerde onder de nieuwe naam *Tentara Keamanan Rakyat* (TKR, Volksveiligheidsleger) – omdat het op last van Soekarno onder centraal Republikeins gezag was gesteld – en enorme bewapende hordes gewone Indonesiërs.²⁹ Het grootste deel van de Brits-Indische troepen overleefde deze gevechten echter niet en toen, na een mislukt staakt-het-vuren, een lokale Britse commandant werd vermoord, organiseerden de Britten een tegenaanval om de stad op de Republikeinse strijders terug te veroveren. Op 10 november 1945 vielen de Britten Soerabaja aan en kwam de stad, gesteund door lucht- en zee bombardementen, uiteindelijk weer in Britse handen tegen een zeer hoge prijs, betaald in mensenlevens. Het geweld en de chaos verspreidde zich over de Indonesische eilanden en op deze manier braken er eind september op zowel Java als Sumatra in veel steden stevige straatgevechten uit tussen jonge Republikeinse strijders aan de ene kant en voormalige Nederlandse gevangenen, Nederlandse koloniale troepen (inclusief Ambonese troepen), Chinese troepen, Indo-Europese troepen en Japanse troepen aan de andere kant, die uiteindelijk uitmondde in ware veldslagen. De Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, die in feite het karakter had van een guerrillaoorlog, raakte zo besmet met het bloed van velen en Soerabaja werd, als stad waar de zwaarste gevechten van de revolutie plaatshadden, het nationale symbool van verzet.³⁰

Het uitroepen van de onafhankelijkheid was voor de Indonesische nationalisten het begin van de weg naar een eigen staat. Voor Nederland betekende het uitroepen van de onafhankelijkheid de ultieme nationalistische uitdaging en pure anarchie. De steeds verder uit de hand lopende chaos diende dan ook in de ogen van de Nederlandse autoriteiten zo

²⁸ *Officiële Bescheiden, deel 1*, 145; *Officiële Bescheiden, deel 2*, 71 & 572; Ricklefs, *Modern Indonesia*, 267.

²⁹ Zwitzer, *Documenten*, 46.

³⁰ Ricklefs, *Modern Indonesia*, 266-267.

snel mogelijk onder controle te worden gebracht zodat Nederland haar voormalige kolonie zo snel mogelijk kon herbezetten. Aangezien Nederland militair gezien na de capitulatie echter sterk in de minderheid was, kon het onmogelijk op eigen gezag orde in de chaos scheppen en haar gezag herstellen omdat het simpelweg niet kon beschikken over voldoende mensen en militaire middelen. Hiervoor was het dus afhankelijk van de hulp van haar geallieerde bondgenoot Groot-Brittannië.³¹

De Nederlandse autoriteiten hadden in de periode vóór de slag om Soerabaja van 10 november 1945 nog het idee dat, hoewel 'de politieke situatie ongunstiger' bleek te zijn dan ze hadden ingeschat en de 'omvang van de anti-Nederlandse actie' groter bleek te zijn dan gedacht, de situatie op Java en Sumatra onder controle kon worden gebracht mits de herbezetting niet al te lang meer op zich zou laten wachten en bij aanvang snel zou verlopen. De Japanse strijdkrachten zouden de orde moeten blijven handhaven totdat de Nederlandse troepen zouden arriveren en er zouden onmiddellijke afdoende maatregelen genomen moeten worden tegen de Republikeinse leiders, aldus Ch.O. van der Plas, gedelegeerde bij het geallieerde opperbevel in Zuidoost Azië, in een brief aan luitenant gouverneur-generaal Van Mook op 18 september 1945. Vanuit de Nederlandse optiek leek het aanpakken van de Republikeinse leiders dus een afdoende maatregel te zijn om de situatie weer onder controle te brengen.³²

De slag om Soerabaja betekende echter een keerpunt, niet alleen voor de Republikeinse strijders die hierdoor nationale symbolen van de revolutie werden en meer aanhang kregen, maar ook voor het Nederlandse besef met betrekking tot de betekenis van de Republiek. Zoals de zelfverzekerde woorden van NICA-officier N.L.W. van Straten duidelijk maken, was Nederland er schijnbaar in al haar oprechte naïviteit vanuit gegaan dat de Republiek een Japanse schijnregering was die slechts werd vertegenwoordigd door de Japans gezinde Indonesiërs Soerkarno en Hatta, zonder verder veel steun van de bevolking te genieten.³³ Maar vooral na de bloedige strijd in Soerabaja was het de Nederlanders duidelijk geworden dat de Republiek een beweging was die in zeer korte tijd enorm was gegroeid en voor haar revolutionaire strijd massale steun had verkregen onder de bevolking.

³¹ *Officiële Bescheiden, deel 1, 11; Groen, Marsroutes en Dwaalsporen, 19.*

³² *Officiële Bescheiden, deel 1, 125, 128 & 130-131.*

³³ Chief Commanding Officer Nica (Netherlands Indies Civil Administration) Java (Van Straten) aan lt. gouverneur-generaal Van Mook, 20 september 1945. *Officiële Bescheiden, deel 1, 147; Officiële Bescheiden, deel 1, 92.*

Ook bleek dat Java, hoewel op Sumatra de Republiek natuurlijk ook veel aanhang genoot, het dynamische middelpunt van de Republiek was van waaruit de revolutionaire actie en chaos zich verspreidde. De Indonesische revolutie was geslaagd, aldus dr. P.J.A. Idenburg, directeur van het kabinet van de lt. gouverneur-generaal, aangezien de 'Indonesische massa's in beweging waren gebracht' en van een 'bestaand gezagsapparaat' geen sprake meer was. De Republiek was in de ogen van de Nederlandse autoriteiten nu dus echt een geduchte vijand geworden waarvan de invloed en aanhang zeker niet overschat mochten worden.³⁴

Nu de Nederlanders beseften dat de Republikeinse strijdbeweging ook veel aanhang genoot onder de gewone Indonesische bevolking, werden de contouren van deze nieuw ontpopte vijand langzaam maar zeker zichtbaar voor de Nederlandse autoriteiten. Het vijandsbeeld dat de Nederlandse bezetter in eerste instantie had gevormd met betrekking tot wat de Republiek Indonesië behelsde moest zodoende worden bijgesteld. Onschuldig uitzierende burgers konden zich nu ook ontpoppen als aanhangers van de Republikeinse strijd en dit betekende niets minder dan bedreiging van de veiligheid, orde en rust in door Nederland bezet gebied: iedereen was een potentiële vijand geworden.

De vele spanningen, gevechten en onlusten die waren veroorzaakt door de komst van de geallieerde troepen werden bovenal gekenmerkt door felle anti-Nederlandse sentimenten. Het arriveren van de eerste Nederlandse troepen in Batavia en Soerabaja op respectievelijk 4 en 14 oktober 1945 veroorzaakte dan ook zoveel onrust en een toename van geweld, dat het Britse opperbevel op 2 november besloot dat er geen Nederlandse troepen meer op Java en Sumatra mochten landen totdat er door onderhandelingen met de Republikeinse leiders een politieke oplossing was gevonden voor het huidige conflict. Overigens had het Hoofdkwartier van het Indonesische Volksleger (TKR, deze naam werd op 25 januari 1946 wederom gewijzigd, nu in *Tentara Republik Indonesia*, TRI, Leger van de Republiek Indonesië) op 13 oktober vanuit Batavia de oorlog verklaard aan de Nederlanders, Indo's en Ambonezen, welke gevoerd zou worden met 'vuurwapens, brandstichting, loslating slangen en uithongering.'³⁵

³⁴ *Officiële Bescheiden, deel 2*, 18-19 & 25; Ricklefs, *Modern Indonesia*, 267.

³⁵ *Officiële Bescheiden, deel 1*, 351-354 & 358-359; *Officiële Bescheiden, deel 2*, 97; Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 32-34; Zwitzer, *Documenten*, 47.

De Britten verkozen daarom een diplomatieke aanpak boven militair geweld, omdat zij niet in een oorlog met de Republiek wensten te raken. Nederland moest zich hier noodgedwongen bij neerleggen aangezien de Nederlandse troepen immers bij lange na niet in voldoende aantallen aanwezig waren om zelfstandig een herbezettingoperatie te beginnen. De Nederlandse autoriteiten zouden Britse hulp krijgen bij het herbezetten van Java en Sumatra op voorwaarde dat zij zouden instemmen met onderhandelingen, en wel met niemand minder dan Soekarno en Hatta.³⁶

Hoewel de Nederlandse regering grote bezwaren had tegen onderhandelingen met de Republiek en dan met name tegen Soekarno, kwam het dan toch uiteindelijk tot een bespreking met een delegatie van de Republiek op 17 november 1945. Dit kwam doordat de democratisch socialistisch gezinde Soetan Sjahrir op 14 november 1945 was aangetreden als minister-president van een nieuw Republikeins kabinet en door de Nederlandse regering wel als een acceptabele overlegpartner werd beschouwd. Deze Nederlands-Republikeins-Britse bespreking leidde echter tot niets doordat Sjahrir en de overige leden van de Indonesische delegatie niet 'de verantwoordelijkheid konden aanvaarden voor het geven van definitieve antwoorden op de besproken vraagstukken' aangezien ze hun ambt nog niet zo lang bekleedden.³⁷ Sjahrir leek dus geen toezeggingen te willen doen in verband met zijn precaire positie tegenover de militante Republikeinse strijders, die door de Republiek inmiddels steeds minder in de hand konden worden gehouden.³⁸

Aangezien extremistische Republikeinse strijders de overhand begonnen te krijgen en de strijd eind november in Midden- en West-Java weer begon op te laaien, de Nederlandse militaire mogelijkheden nog steeds erg beperkt waren (meer Nederlandse troepen mochten Indonesië nog steeds niet binnen)³⁹ om enige actie qua herbezetting te kunnen ondernemen en duidelijk werd dat de Britse regering van plan was de Brits-Indische troepen voor maart 1946 terug te trekken, zat er voor de Nederlandse autoriteiten in Indonesië niet veel anders op dan de onderhandelingen met de Republikeinen voort te zetten.⁴⁰

³⁶ *Officiële Bescheiden, deel 1*, 308, 357 & 552; Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 32 & 37.

³⁷ *Officiële Bescheiden, deel 2*, 107-108.

³⁸ *Officiële Bescheiden, deel 1*, 351; *Officiële Bescheiden, deel 1*, 91-98-99 & 107; Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 37 & 41.

³⁹ *Officiële Bescheiden, deel 2*, 97.

⁴⁰ Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 41 & 43; *Officiële Bescheiden, deel 2*, 81; *Officiële Bescheiden, deel 3*, 568.

Zodoende gingen een Nederlandse en een Britse delegatie op 13 maart 1946 officieel in bespreking met een delegatie van de Republiek Indonesië en een delegatie van de gebieden buiten Java en Sumatra over het te volgen politieke en staatkundige beleid in Indonesië: de vorming van een federale structuur in Indonesië.⁴¹ Uiteindelijk vloeide uit de daaropvolgende reeks besprekingen tussen de Nederlandse en de Indonesische delegaties het verdrag van Linggadjati voort, dat door beide partijen werd getekend op 25 maart 1947. De belangrijkste punten hierin waren dat de Nederlandse regering de Republiek Indonesië zou erkennen als 'de facto uitoefenende het gezag over Java, Madoera en Sumatra' en dat de Nederlandse regering en de regering van de Republiek zouden samenwerken om zo spoedig mogelijk een soevereine, democratische staat op federatieve grondslag te vestigen: de Verenigde Staten van Indonesië.⁴²

Over de invulling van het verdrag van Linggadjati wisten beide partijen echter geen overeenkomst te bereiken. De besprekingen hierover liepen spaak doordat het van Nederlandse zijde niet lukte de delegatie van de Republiek Indonesië te bewegen tot medewerking aan de invulling van het verdrag in de door Nederland gewenste richting.⁴³

Toen ook na het vergroten van de druk op de Republiek vanaf mei 1947 geen overeenstemming bereikt kon worden, werd van Nederlandse kant besloten dat er 'geen andere weg meer mogelijk was' en gaf de ministerraad luitenant gouverneur-generaal Van Mook toestemming om over te gaan op een militaire actie tegen de Republiek Indonesië.

⁴¹ Zwitzer, *Documenten*, 48; *Officiële Bescheiden*, deel 3, 563-564 & 567.

⁴² Zwitzer, *Documenten*, 48-50; *Officiële Bescheiden*, deel 6, 753.

⁴³ Volgens H.L. Zwitzer zou een belangrijke oorzaak voor het stuklopen van deze besprekingen zijn geweest dat Nederland de vooroorlogse 'ontvoogdingsgedachte' niet kon loslaten. Zoals ouders hun kinderen niet willen laten uitvliegen, zo zou Nederland haar 'Indië' niet hebben willen loslaten. Nederland wist de Republiek Indonesië immers niet te overtuigen van haar 'aankleding' van het verdrag van Linggadjati, wat inhield dat het vormen van de Verenigde Staten van Indonesië onder Nederlandse leiding diende te gebeuren en dat de Republiek binnen dit federatieve bestel één van de deelstaten zou worden. Het Indonesische kind zou, zoals eerder was afgesproken, dus niet werkelijk onafhankelijk worden. Dit was natuurlijk volkomen onacceptabel voor de Republiek aangezien Nederland met deze denkwijze de hele onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus en de de facto erkenning van de Republiek Indonesië volgens het eerste artikel van het verdrag van Linggadjati tenietdeed. De vraag is of Zwitzer gelijk heeft met betrekking tot het vasthouden van Nederland aan dergelijke negentiende eeuwse opvattingen in haar omgang met de onafhankelijkheidsstrijd. Bij de politionele acties werd volgens Zwitzer namelijk teruggerepen op de vooroorlogse gedachte van de 'beschavingsmissie' die voor Nederland was weggelegd. Eén van de tradities binnen dit denken was de handhaving van de rust en orde door zo nodig het gebruik van militaire machtsmiddelen tegen de *Inlandse Vijand*. Aangezien internering als methode pas na 1945 op grote schaal werd toegepast door de Nederlanders en er in de koloniale tijd niet echt sprake was van massale internering van de inheemse bevolking, is het nog maar de vraag of er wel sprake was van een *volledig* teruggrijpen op de vooroorlogse beschavingsmissie in het Nederlandse denken en handelen. Zwitzer, *Documenten*, 51 & 53.

Deze actie ‘behoort te zijn van politionele aard’ en moest worden gerealiseerd ‘met een zo beperkt mogelijk gebruik van militaire middelen’. In de nacht van 20 op 21 juli 1947 ving zo de eerste politionele actie aan tegen de Republiek Indonesië en haar inmiddels op 3 juni 1947 opgerichte nationale leger, *Tentara Nasional Indonesia*, de TNI. Dit was een samenvoeging van de TRI en de andere Republikeinse strijdorganisaties.⁴⁴

Deze eerste politionele actie maakte, samen met de latere tweede politionele actie, deel uit van de herbezettingstrategie van de Nederlandse autoriteiten om Java en Sumatra onder haar voorwaarden weer onder controle te krijgen. Het toekomstige economische verlies van belangrijke grondstoffen en landbouwproducten maar natuurlijk ook politiek gezichtsverlies waren voor Nederland belangrijke redenen voor het willen behouden van Indonesië. Door het verlies van overzeese gebieden zou het Nederlandse internationale aanzien immers dalen en zou Nederland als Koninkrijk weer een stukje kleiner worden.

Aangezien het behoud van de kolonie voor Nederland van cruciaal belang was en het na 1945 veranderde vijandsbeeld waarin iedereen feitelijk een potentiële vijand was daarmee samenhang, leek *internering* als integraal onderdeel van de herbezettingstrategie en de politionele acties tijdens de onafhankelijkheidsstrijd voor de Nederlandse autoriteiten een ideaal machtsmiddel om de guerrillaoorlog te kunnen winnen en hun koloniale rijk te herstellen. Binnen de hierboven geschetste context was het dan ook niet vreemd dat werd begonnen met internering al vóór aanvang van de eerste politionele actie, aangezien pogingen Java en Sumatra te herbezetten en het proberen te beheersen van de bestaande onrust niet goed bleken samen te gaan. Zodoende was de ideale oplossing dan ook om iedereen die ook maar enigszins een bedreiging leek te vormen door militairen gevangen te laten nemen en te interneren zodat de Nederlandse autoriteiten zich daar in ieder geval niet mee bezig hoefden te houden en zich meer konden concentreren op de strijd tegen de Republiek, de herbezetting en de wederopbouw van de koloniale staat. Het gebruik van internering als oorlogsmethode was in dit geval een vorm van geweld zonder dodelijke intenties. Het doel ervan was handhaving van de openbare orde, rust en veiligheid binnen

⁴⁴ Zwitzer, *Documenten*, 47 & 52; *Officiële Bescheiden*, deel 9, 436-721.

het onder Nederlands gezag staande gebied.⁴⁵ Op welke manier was deze internering eigenlijk opgezet?

⁴⁵ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 95, Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage bij: Rondschrifven van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

Massale Indonesische internering

‘Indien men er niet in slaagt de extremistische kernen volkomen onschadelijk te maken, blijft, nu de massa' s eenmaal in beweging zijn gebracht, men voortdurend bedreiging van de orde en veiligheid houden. Deze bedreiging wordt niet weggenomen door militaire successen en bezetting van Java alleen: daartoe is bovendien nodig een tot de diepste lagen der maatschappij indringend gezagsapparaat dat in hoofdzaak uit Indonesiërs bestaat en waarvoor de medewerking der Indonesiërs een essentieel element is. Aangezien, wil men niet zelf in een soort van politiestaat vervallen, dit gezagsapparaat niet te groot mag zijn en niet met te gewelddadige methoden mag werken, is een soort van algemeene medewerking der bevolking aan de gevestigde orde een voorwaarde voor het *behoud* van deze orde.’ – P.J.A. Idenburg 10 november 1945.⁴⁶

Na het aanschouwen van de Republikeinse slagkracht tijdens de gevechten om Soerabaja in oktober en november, stelde P.J.A. Idenburg, directeur van het kabinet van luitenant gouverneur-generaal Van Mook, dat het voor de Nederlandse autoriteiten noodzakelijk was om een grotendeels uit Indonesiërs bestaand gezagsapparaat op te zetten dat niet al te gewelddadige methoden hanteerde, wilden zij de bedreiging van de orde en veiligheid zo veel mogelijk onder controle krijgen. De Nederlandse autoriteiten leken deze ‘raad’ van Idenburg ter harte te nemen door na 1945 verder te gaan dan militaire bezetting alleen en *internering* als methode te hanteren om de orde en veiligheid in Nederlands bezet gebied te handhaven.⁴⁷

Internering werd hiermee dus onderdeel van de Nederlandse herbezettingsstrategie en was, hoewel het zeker kan worden aangemerkt als een oorlogsmiddel, geen vorm van geweld waarvan de intenties dodelijk waren. Hoe zag de internering er in praktijk eigenlijk uit, zowel op maatschappelijk als op bestuurlijk niveau? Wie waren de hoofdrolspelers in het interneringswezen? Wie waren precies de gevangenen en hoe zag een interneringskamp er eigenlijk uit? Wat waren zoal de problemen waarmee de Nederlandse autoriteiten te maken

⁴⁶ *Officiële Bescheiden*, deel 2, 27. Nota van de directeur van het kabinet van de lt. gouverneur-generaal (Idenburg), 10 nov. 1945.

⁴⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 95, KNIL Koninklijke Landmacht Algemeen Hoofdkwartier General Staf document No. 268./G.S.02 Geheim, Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, 8 januari 1947.

kregen nadat ze besloten hadden tot internering van de Indonesische bevolking? Allereerst ter oriëntatie en verduidelijking, waar bevonden de interneringskampen zich zoal?

De ‘archipel’ in de archipel

Het interneringskamp in Pematang-Siantar dat predikant Bos op 10 maart 1949 bezocht, lag langs een verbindingsweg op Noord-Sumatra die naar het Tobameer voerde.⁴⁸ Dit interneringskamp was echter niet het enige kamp in de buurt van een verbindingsweg noch het enige kamp op Sumatra. Andere plaatsen waar zich kampen bevonden, te weten in Medan, Belawan, Padang en Palembang, lagen ook langs verbindingswegen en in de gevallen van Belawan en Padang bevonden deze zich ook nog eens aan de kust. Op Java, waar de meeste interneringskampen zich bevonden, lagen de kampen ook langs verbindingswegen en/of aan de kust.⁴⁹

Wat allereerst opvalt is dat in West-Java, waar de Nederlanders vóór de eerste politionele actie al relatief veel gebied bezet hadden, de meeste interneringskampen of gevangenissen zich binnen dit reeds bezette gebied bevonden. Dit betrof de kampen in Batavia (hier bevonden zich in ieder geval twee gevangenissen die gebruikt werden voor internering) en Bandoeng (hier bevonden zich in ieder geval ook twee gevangenissen).⁵⁰ Na 21 juli 1947 bevonden zich slechts drie kampen in plaatsen buiten dit reeds bezette gebied: Poerwakarta, Tangerang en Soekaboemi. In Midden-Java was Semarang de enige plaats in al door Nederland bezet gebied waar zich een interneringskamp bevond. Hier lagen na aanvang van de eerste politionele actie zes kampen buiten eerder bezet gebied. Soerabaja was in Oost-Java de enige plaats waar zich interneringskampen (in ieder geval twee)

⁴⁸ Zie bijlage 1.

⁴⁹ Zie bijlage 1; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Gegevens betreffende politieke gevangenen, bijlage van: Brief van de Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de Lt. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, No. 4967/GB Geheim, Gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁵⁰ Zie bijlage 1; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Gegevens betreffende politieke gevangenen, bijlage van: Brief van de Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de Lt. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, No. 4967/GB Geheim, Gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 96, Commandant van West-Java, K. Drost, aan de Procureur-Generaal, Besluit No. 17/Uit., Gehoord den Auditeur-Militair bij den Temporairen Krijgsraad te Batavia, 8 april 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Brief van Officier van Justitie, aan Procureur-Generaal, No. 106, Arrestanten gevangenis “Boekit Doeri”, 28 januari 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, De Territoriaal Commandant van West-Java, K. Drost, Besluit No. 167, Aanwijzing voorlopige verblijfplaats van drie gevangenen, 21 november 1947.

bevonden in het gebied dat voor de eerste politionele actie was bezet.⁵¹ Maar liefst negen kampen lagen hier buiten het gebied dat voor 21 juli was bezet.⁵²

Uit deze gegevens verkregen door analyse van archiefstukken met betrekking tot op Java en Sumatra bestaande interneringskampen en vergelijking hiermee met kaarten waarop de gebieden zijn aangegeven die door Nederland bezet waren vóór de eerste politionele actie, kan de hypothese geformuleerd worden dat de kampen die in eerste instantie buiten 'reeds bezet gebied' lagen en precies langs de door de Nederlandse troepen uitgevoerde opmarsroutes in het kader van de eerste politionele actie lagen, niet echt met voorbedachte precisie zijn opgezet maar meer uit militairlogistieke noodzaak zijn ontstaan.

De Nederlandse opmars in West-Java begon vanuit Batavia en Bandoeng en van daaruit verplaatsten de troepen zich oost- en zuidwaarts Republikeins gebied in.⁵³ Hierbij werden onvermijdelijk krijgsgevangenen gemaakt die ergens vastgehouden moesten worden. De al bestaande interneringskampen in Batavia en Bandoeng lagen op zo'n moment van opmars waarschijnlijk te ver weg om de gemaakte krijgsgevangenen helemaal naartoe te moeten brengen, zeker als er gevechten plaatsvonden met Republikeinse strijders. Praktisch gezien en noodzakelijkerwijs was het daarom veel makkelijker om op enigszins centrale punten langs de opmarsroutes interneringskampen op te zetten of in gebruik te nemen die konden fungeren als een soort doorgangskampen. Voortbouwend op deze hypothese zijn de interneringskampen in bijvoorbeeld Poerwakarta en Soekaboemi waarschijnlijk op deze manier opgezet en gebruikt om krijgsgevangenen tijdelijk onder te brengen. Wanneer er namelijk ruimte vrij kwam in een van de interneringskampen in Bandoeng of Batavia, werden de gevangenen daar naartoe getransporteerd.⁵⁴ Niettemin had het reeds bestaande kampennetwerk in Batavia-Bandoeng waarschijnlijk wel tot gevolg dat er in West-Java minder kampen werden opgezet, aangezien het Nederlandse militaire gezag in dit gebied al

⁵¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Gegevens betreffende politieke gevangenen, bijlage van: Brief van de Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de Lt. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, Nr. 4967/GB Geheim, Gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van de Procureur-Generaal aan de Recomba van Zuid-Sumatra te Palembang, No. 4893/B11, Geheim Eigenhandig, Interneringskamp Tangerang, 6 november 1947.

⁵² NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van Procureur-Generaal Felderhof aan Lt. Gouverneur-Generaal Van Mook, No. 4967/GB Geheim, Politieke gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁵³ Zie bijlage 1.

⁵⁴ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Memorandum van Procureur-Generaal aan DIRVO (Directie Verre Oosten, te Batavia) t.a.v. R.S.N. van der Feltz, 18 maart 1949.

beschikte over een tamelijk groot netwerk. Uit de archiefstukken komt echter geen eenduidig officieel plan voor de ruimtelijke ordening van de interneringskampen naar voren.

Door te kijken naar de ligging van de interneringskampen op Midden-Java kan wederom worden geconcludeerd dat de kampen uit noodzaak zijn opgezet. De opmars vanuit het westen liep namelijk via Cheribon, Brebes, Tegal en Pekalong naar Semarang. Vanuit Semarang kwamen Nederlandse troepen de opmars vanuit het westen tegemoet en zij troffen elkaar ter hoogte van de plaats Weleri, dichtbij Semarang. Het zou vóór dit moment van ontmoeting vrijwel ondoenlijk zijn geweest voor de Nederlandse troepen om in het toen bestaande gevechtsscenario, gemaakte Republikeinse krijgsgevangenen naar Bandoeng of Semarang te brengen. Daarom is er waarschijnlijk voor gekozen om langs de opmarsroute interneringskampen op te richten, zolang gevangenen niet 'vooruit' gestuurd konden worden richting Semarang maar in plaats daarvan naar Bandoeng vervoerd moesten worden. De transportlijnen werden daarom steeds langer zolang er geen aaneengesloten verbinding tussen Semarang en Bandoeng bestond en hierdoor moesten er meerdere interneringskampen worden opgezet.⁵⁵

Hetzelfde gebeurde in Oost-Java, waar de opmars vanuit Soerabaja en Pasir Poetih door een zeer bergachtig gebied naar de meest oostelijke punt van Java voerde, Banjoewangi.⁵⁶ Soerabaja was in Oost-Java de belangrijkste plaats waar zich vóór de eerste politionele actie kampen bevonden. Vanwege het moeilijk begaanbare terrein was het voor de troepen erg lastig om gevangenen af te voeren naar Soerabaja en daarom werden er net als in Midden-Java op relatief veel plaatsen interneringskampen opgezet.⁵⁷ Hieruit valt af te leiden, door ook de bevolkingsdichtheid⁵⁸ van de verschillende delen van Java in acht te nemen, dat het aantal kampen niet evenredig was aan de bevolkingsgrootte oftewel het aantal potentiële gevangenen in het gebied maar dat het afhankelijk was van de dekkingsgraad⁵⁹ van het al bestaande netwerk van interneringskampen aldaar. Batavia en Bandoeng bijvoorbeeld hadden voor aanvang van de eerste politionele actie slechts een paar

⁵⁵ De opgerichte kampen bevonden zich in Cheribon, Brebes, Tegal en Pekalong. NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van Procureur-Generaal Felderhof aan lt. Gouverneur-Generaal Van Mook, No. 4967/GB Geheim, Politieke gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁵⁶ Zie bijlage 1.

⁵⁷ Zie bijlage 1.

⁵⁸ West-Java kende een veel hogere bevolkingsdichtheid dan Oost-Java.

⁵⁹ Voor alle duidelijkheid, hiermee wordt het aantal kampen bedoeld per vierkante kilometer, wat cruciaal is voor de lengte van de transportlijnen. Dekkingsgraad gaat dus niet om het aantal kampen per aantal inwoners.

gevangenis in gebruik voor geïnterneerden. Hier kwamen na 21 juli 1947 niet veel gevangenis bij aangezien Batavia en Bandoeng te samen genomen het aantal gevangenen waarschijnlijk goed aankonden en de transportlijnen ook niet al te lang waren. Dus paradoxaal genoeg lijkt het erop dat een groot aantal kampen in een gebied een indicatie was van een slechte dekking van kampnetwerken die al bestonden voor de eerste politionele actie.

Op Sumatra hadden de Nederlanders vóór de eerste politionele actie betrekkelijk weinig gebied in handen. Alleen Medan, Padang en Palembang waren in Nederlandse handen.⁶⁰ Uit de doorgenomen archiefstukken betreffende kampen op Sumatra blijkt dat er in Medan in ieder geval één interneringskamp was dat al voor de eerste politionele actie bestond, kamp Gloegoer.⁶¹ Daarnaast was het Huis van Bewaring te Medan in gebruik om gevangenen in eerste instantie op te vangen na arrestatie. In Padang was er voor de eerste politionele actie in ieder geval één strafgevangenis in gebruik. Wat betreft het bestaan van andere kampen lijkt het erop, in overweging nemende dat lang niet alle archiefstukken uit het archief van Procureur-Generaal bekeken zijn, dat voor de eerste politionele actie alleen kamp Gloegoer bestond als echt interneringskamp en dat daarnaast in Padang een strafgevangenis bestond.⁶² Wat wel duidelijk wordt is dat na 21 juli 1947 in ieder geval interneringskampen bestonden in Medan, Belawan, Pematang-Siantar, Padang en Palembang.⁶³

Hoewel dus onduidelijk is hoeveel interneringskampen er nu precies bestonden op Sumatra vóór aanvang van de eerste politionele actie, lijkt het erop dat het ontstaan van interneringskampen na de actie ongeveer op dezelfde wijze is geschied als op Java. Na aanvang van de eerste politionele actie rukten de Nederlandse troepen vanuit de reeds beperkt bezette gebieden rondom Medan, Padang en Palembang op, maar wisten relatief

⁶⁰ Zie bijlage 1.

⁶¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 96, Bericht van Hoofd Politiezaken Kapitein L.J.A. van Dijk namens Territoriaal tevens Troepencommandant van Noord-Sumatra tevens commandant 'Z'-brigade, P. Scholten, aan Procureur-Generaal Felderhof te Batavia, No. R/361, Aanvulling inteerneringsbesluit, 5 maart 1947.

⁶² NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 96, Staat van veroordeelden, bijlage van: Brief van Substituut Officier van Justitie tevens Substituut Auditeur-Militair bij den Temporaire Krijgsraad te Padang, C.Kh. Liem, aan Procureur-Generaal Felderhof, No. 290/S.O.J., Politieke gevangenen en veroordeelden, 9 november 1946.

⁶³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van Procureur-Generaal Felderhof aan lt. Gouverneur-Generaal Van Mook, No. 4967/GB Geheim, Politieke gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

weinig extra gebied te veroveren op de Republikeinse strijders in vergelijking met Java.⁶⁴ Zodoende kwamen er hierdoor waarschijnlijk minder interneringskampen bij dan verwacht zou worden op basis van de dekkingsgraad van al bestaande kampen. Daarnaast bevonden zich volgens schattingen van 10 november 1947 op Sumatra in totaal 130 gevangenen terwijl zich bijvoorbeeld in de Boeboetan strafgevangenis in Soerabaja op Oost-Java alleen al 1724 gevangenen bevonden.⁶⁵ Misschien geven de verschillen in het aantal interneringskampen en het aantal gevangenen tussen Java en Sumatra aan dat het karakter van de strijd op Java wellicht anders was dan op Sumatra.

Voor zijn bezoek aan interneringskamp 'Pantoan' in Pematang-Siantar had predikant Bos toestemming gekregen van het Plaatselijk Militair Commando, dat schijnbaar leek te regelen wie de interneringskampen mocht bezoeken. Het verslag dat Bos schreef over dit bezoek, kwam terecht bij de territoriaal- tevens troepencommandant Noord-Sumatra die het op zijn beurt doorstuurde naar het hoofd van het Kantoor Politieke Zaken, die het op zijn beurt, op last van de luitenant-generaal, commandant van het leger in Indonesië, weer doorzond naar de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, Mr. H.W. Felderhof.⁶⁶ Dat het lokale verslag van predikant Bos uiteindelijk bij de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië terechtkwam, duidt erop dat de organisatie van de interneringskampen en alles wat er mee geaffilieerd was wijdverbreid en in handen was van meerdere hoofdrolspelers. Wie waren deze hoofdrolspelers en wat waren hun taken?

De raderen in de interneringsmachine: militair en civiel bestuur

Het bestuur dat belast was met alle interneringszaken kan onderverdeeld worden in een civiele tak en in een militaire tak. Binnen de militaire tak waren soldaten, militaire

⁶⁴ Zie bijlage 1.

⁶⁵ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 91, Brief van Procureur-Generaal Felderhof aan Lt. Gouverneur-Generaal Van Mook, No. 4967/GB Geheim, Politieke gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁶⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 24, Kort verslag van het bezoek van Ds. J. Bos aan het interneringskamp 'Pantoan' te Pematang-Siantar, 11 maart 1949, bijlage van: Brief van het Hoofd van het Kantoor Politieke Zaken op last van de Luitenant-Generaal, Commandant van het Leger in Indonesië, aan Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, Kab./808/6163/P.Z. Geheim, Behandeling van voorlopig arrestanten militair gezag, 22 maart 1949.

politieambtenaren en de militaire inlichtingendienst NEFIS⁶⁷ de uitvoerende macht in de praktijk. Zij pakten tijdens zuiveringsacties, die regelmatig vóór aanvang van de eerste politionele actie maar ook daarna in door Nederland bezet gebied werden uitgevoerd, Indonesiërs op die wapens bij zich droegen. Tevens namen zij aan het front bewapende Indonesiërs gevangen.⁶⁸ Indonesiërs die geen wapens bij zich droegen maar werden verdacht van een strafbaar feit, subversieve activiteit dan wel andere handelingen of gedragingen op grond waarvan zij gevaarlijk konden worden geacht voor de orde en rust in door Nederland bezet gebied, werden ook door soldaten opgepakt. Van de gevangen genomen personen moest vervolgens middels onderzoek worden bepaald of zij aangeduid dienden te worden als *zogenaamde de facto krijgsgevangenen* of als *misdadigers, politiek verdachte dan wel voor de openbare orde en rust gevaarlijk geachte personen* (meestal aangeduid als politieke gevangenen maar dit was een erg brede categorie). Dit was de taak van de auditeur-militair bij de Temporaire Krijgsraad tevens Officier van Justitie waarvan er in elk landsdeel waarschijnlijk één of meerdere aanwezig waren. De (substituut) auditeur-militair was tevens bevoegd om personen te arresteren.⁶⁹ Wanneer was vastgesteld welke gevangenen als zogenaamde *de facto krijgsgevangenen* gezien konden worden en welke als *politieke gevangenen*, vond er in theorie een uitsplitsing van gevangenen plaats.⁷⁰ In de

⁶⁷ Netherlands Forces Intelligence Service, werd vanaf 1945 tijdelijk het opsporingsapparaat van de Procureur-Generaal. NA, Archief Procureur-Generaal, Beschrijving van het archief, 5.

⁶⁸ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 96, Namen van preventieven, blad 2, bijlage van: Brief van Substituut Officier van Justitie tevens Substituut Auditeur-Militair bij den Temporaire Krijgsraad te Padang, C.Kh. Liem, aan Procureur-Generaal Felderhof, No. 290/S.O.J., Politieke gevangenen en veroordeelden, 9 november 1946; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziane Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschrijven van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947; *Officiële Bescheiden*, deel 6, 666.

⁶⁹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziane Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschrijven van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Namen van preventieven, blad 2, bijlage van: Brief van Substituut Officier van Justitie tevens Substituut Auditeur-Militair bij den Temporaire Krijgsraad te Padang, C.Kh. Liem, aan Procureur-Generaal Felderhof, No. 290/S.O.J., Politieke gevangenen en veroordeelden, 9 november 1946.

⁷⁰ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziane Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschrijven van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

praktijk gebeurde het echter niet zelden dat alle gevangenen in één kamp terechtwamen.⁷¹ Vanaf dit moment van uitsplitsing vielen *de facto krijgsgevangenen* onder het militaire gezag en werden zij geïnterneerd in een kamp op basis van artikel 20 van de Staat op Oorlog en Beleg, alwaar zij een behandeling zo veel mogelijk in overeenstemming met de internationale bepalingen omtrent krijgsgevangenen behoorden te krijgen, zoals was vastgelegd bij de Conventie van Genève in 1929. Volgens deze bepalingen hadden krijgsgevangenen onder meer recht op een proces.⁷² Officieel waren de geïnterneerde *de facto krijgsgevangenen* dan ook in afwachting van een proces. Maar vaak was het nog maar de vraag of zij ook daadwerkelijk voorgeleid werden: meestal bleven zij voor langere tijd geïnterneerd zonder berecht te worden.⁷³

De plaatselijke territoriaal commandant was verantwoordelijk voor het aanwijzen van de verblijfplaats (bij voorkeur een interneringskamp, maar soms werden ook bestaande gebouwen in gebruik genomen als kamp)⁷⁴ waar *de facto krijgsgevangenen* werden geïnterneerd. Besluiten tot het officieel interneren van personen als krijgsgevangenen, al dan niet op advies van de auditeur-militair, behoorde ook tot het takenpakket van de territoriaal commandant. Zo werden op 20 januari 1947, tijdens een militaire actie buiten de demarcatielijn nabij Padang, door de NEFIS elf mannen gearresteerd wegens het in bezit hebben van vuurwapens. Op 17 februari werden deze mannen overgedragen aan de substituut auditeur-militair, op wiens advies de territoriaal commandant besloot hen officieel als krijgsgevangenen te interneren.⁷⁵ Het opvallende hieraan is dat er verder geen

⁷¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Gegevens betreffende politieke gevangenen, bijlage van: Brief van de Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de Lt. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, No. 4967/GB Geheim, Gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁷² Volgens artikel 20 van de Regeling op de Staat van Oorlog en Beleg mocht het militaire gezag om veiligheidsredenen personen interneren zonder vooruitzicht op een proces; Artikelen 45, 46 en 47, *Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929*. <http://www.icrc.org/ihl/INTRO/305> (1 juli 2014); NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziane Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

⁷³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Lijst van gevangenen door Hoofdcommissaris van Politie, de Commissaris van Politie 2DE klasse, F. Hulscher, Algemeene Politie Soerabaja, bijlage A, 12 december 1946.

⁷⁴ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief van de Procureur-Generaal aan de Recomba van Zuid-Sumatra te Palembang, No. 4893/B11, Geheim Eigenhandig, Interneringskamp Tangerang, 6 november 1947.

⁷⁵ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziane Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947; NA, Archief

melding wordt gemaakt van een eventueel proces dat nog zou komen, of dat er een onderzoek zou worden ingesteld, terwijl bij ongeveer een gelijksoortig geval in dezelfde lijst van 'preventieven', waarbij de opgepakte man ook een vuurwapen bij zich droeg maar niet werd gearresteerd bij een militaire actie, wel voor het plaatselijke landgerecht werd gebracht. Hieruit blijkt dat het wellicht nogal een verschil kon maken voor de kans op berechting of een bewapend persoon bij een militaire actie werd gearresteerd, en dus als *de facto krijgsgevangene* werd behandeld, of werd gearresteerd als 'niet-krijgsgevangene', in welk geval de betreffende persoon tot de zeer brede categorie *politieke gevangenen* behoorde en behandeling in overeenstemming hiermee volgde, waardoor de kans op een proces groter was.⁷⁶

De plaatselijke territoriaal commandanten waren voor hun handelen verantwoording verschuldigd aan luitenant-generaal, legercommandant, S.H. Spoor. De 'Algemeene Regeling inzake arrestatie, berechting, aanhouding en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties' van 8 januari 1947 en de 'Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties' van 9 april 1947, waarin de twee categorieën waarin gevangenen konden worden ingedeeld werden gedefinieerd en tevens de richt- en gedragslijnen waren vastgelegd voor de militaire instanties met betrekking tot de arrestatie, uitsplitsing en verdere behandeling van krijgsgevangenen, kwamen van de hand van Spoor. Deze regelingen waren opgesteld in overleg met de Procureur-Generaal 'teneinde eenheid van opvatting en uitvoering te verkrijgen nopens de behandeling van "gevangenen"'.⁷⁷

De Procureur-Generaal stond aan het hoofd van de civiele tak van het interneringsbestuur. De uitvoerende macht binnen deze tak, verantwoordelijk voor het

Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Namen van preventieven, blad 2, bijlage van: Brief van Substituut Officier van Justitie tevens Substituut Auditeur-Militair bij den Temporaire Krijgsraad te Padang, C.Kh. Liem, aan Procureur-Generaal Felderhof, No. 290/S.O.J., Politieke gevangenen en veroordeelden, 9 november 1946.

⁷⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

⁷⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 95, Algemeene Regeling inzake arrestatie, berechting, aanhouding en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 268/G.S.02 Geheim, Regeling gevangenen, 8 januari 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

oppakken van verdachten, werd vertegenwoordigd door de plaatselijke politie, recherche, en (substituut) Officiers van Justitie. Zij verrichtten daarnaast onderzoek naar gevangenen om te kunnen vaststellen of er sprake was van aantoonbare gepleegde strafbare feiten. Wanneer dit het geval was, werden de betreffende gevangenen vervolgd en volgde er als straf meestal een officiële of een niet-officiële interneringsmaatregel.⁷⁸ Wanneer er door de (substituut) Officier van Justitie na onderzoek werd beslist dat er geen sprake was van het ten laste kunnen leggen van een strafbaar feit, diende de verdachte op vrije voeten te worden gesteld. Het verrichten van onderzoek gebeurde vaak in samenwerking met de militaire tak om het splitsen van de gevangenen in de categorieën *de facto krijgsgevangenen* en *politieke gevangenen* soepeler te laten verlopen.⁷⁹

De plaatselijke Officier van Justitie in een bepaald gebied was tevens verantwoordelijk voor de vervolging van gevangenen die niet waren aangemerkt als *de facto krijgsgevangenen*. In *de binnenlanden* werd deze functie vaak bekleed door Indonesiërs, de *djaksa's*. Vervolging van de gevangenen behorende tot de veelomvattende categorie *politieke gevangenen* geschiedde op grond van het Wetboek van Strafrecht.⁸⁰ Het lijkt erop dat het uitspreken van vonnissen tegen verdachten kon geschieden door verschillende rechtbanken. Zowel plaatselijke temporaire krijgsrcaden, landgerechten als inheemse rechtbanken, *pengadilan negeri*, spraken namelijk vonnissen uit tegen gevangenen die ieder verschillende strafbare feiten hadden begaan.⁸¹ Hieruit volgt misschien dat, aangezien er

⁷⁸ Officieel interneren hield namelijk in dat dit was geschied krachtens een beveldschrift van het Militaire Gezag; NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 91, Brief van Procureur-Generaal Felderhof aan lt. Gouverneur-Generaal Van Mook, No. 4967/GB Geheim, Politieke gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁷⁹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziening Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van de Territoriaal tevens Troepencommandant van Oost-Java, W.J.K. Baay, aan M.T.C.S., Cdt. Mariniers Brigade, Cdt. M.V.D. A-divisie, Aud.-Mil. b/d Temp. Krijgsraad te Soerabaja en de Recomba voor Oost-Java, No. 1927/P/Pol. Geheim, Instelling ener commissie, 31 oktober 1947.

⁸⁰ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief namens Recomba van Oost-Java Ch. O. van der Plas, van Assistent-Resident t/b, H.Ionker, aan de Procureur-Generaal, No. REC/777, Rechtspraak in nieuw bezet gebied, 10 november 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Memorandum van Procureur-Generaal aan DIRVO (Directie Verre Oosten, te Batavia) t.a.v. R.S.N. van der Feltz, 18 maart 1949.

⁸¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Namen van preventieven, blad 1 & 2, bijlage van: Brief van Substituut Officier van Justitie tevens Substituut Auditeur-Militair bij den Temporaire Krijgsraad te Padang, C.Kh. Liem, aan Procureur-Generaal Felderhof, No. 290/S.O.J., Politieke gevangenen en veroordeelden, 9 november 1946; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief namens Recomba van Oost-Java Ch. O. van der Plas, Assistent-Resident t/b, H.Ionker, aan de Procureur-Generaal, No. REC/777, Rechtspraak in nieuw bezet gebied, 10 november 1947.

schijnbaar verschillende zaken bij ieder van deze rechtbanken werden behandeld, de keus voor het behandelen van een zaak door een bepaalde rechtbank uit noodzaak voortvloeide en dat er in de praktijk niet per definitie rechtbanken bestonden die slechts dezelfde soort rechtszaken behandelden. Wellicht hangt dit samen met de lage bezettingsgraad van rechterlijke ambtenaren in de rechtbanken in de grote steden als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en het hoge aantal gevangenen dat berecht moest worden. In de binnenlanden was dit in ieder geval wel het geval.⁸²

De Regerings Commissaris voor Bestuurs Aangelegenheden in een bepaald gebied, de Recomba, had binnen de civiele tak een vergelijkbare functie als die van de territoriaal commandant binnen de militaire tak. De Recomba moest namelijk beslissingen nemen waarbij hij zich zou 'laten leiden door de eisen, welke het herstel en de handhaving van de rust en de orde zullen stellen en dat door hem omtrent de hierbij aan te leggen maatstaven een geregeld contact met de militaire gezaghebbenden zal worden onderhouden'.⁸³

De Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië ten slotte, H.W. Felderhof, waakte over het gehele interneringsbestuur. Hij was belast met de handhaving van de wettelijke bepalingen en besluiten van het openbaar gezag omtrent de orde, rust en veiligheid; met de vervolging van personen die misdrijven en overtredingen hadden begaan en met het laten uitvoeren van strafvonnissen. Om deze taken goed ten uitvoer te kunnen brengen, werkten de Recomba's, Officiers van Justitie, bestuurshoofden en de plaatselijke politie volgens instructies, verkregen van de Procureur-Generaal ter handhaving van de openbare orde en rust, samen met hun equivalenten binnen de militaire tak van het interneringsbestuur. Tevens hield de Procureur-Generaal toezicht op het gevangeniswezen en op registers van alle rechtbanken. Regelmatig verzocht hij om opgaven van aantallen geïnterneerden in een bepaald gebied, aantallen vrijgelatenen en de locatie

⁸² NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Namen van preventieven, blad 1 & 2, bijlage van: Brief van Substituut Officier van Justitie tevens Substituut Auditeur-Militair bij den Temporaire Krijgsraad te Padang, C.Kh. Liem, aan Procureur-Generaal Felderhof, No. 290/S.O.J., Politieke gevangenen en veroordeelden, 9 november 1946; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van Recomba van Oost-Java, Assistent-Resident t/b, H.Ionker, aan de Procureur-Generaal, No. REC/777, Rechtspraak in nieuw bezet gebied, 10 november 1947.

⁸³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief van Luitenant-Generaal, de Legercommandant, S.H. Spoor aan Territoriaal- tevens Troepencommandant voor Oost-Java tevens Commandant 'A'-divisie te Soerabaja, No. -, Zeer geheim, Regeling gevangenen, december 1947.

van vrijlating en de resterende geïnterneerden. De Procureur-Generaal was slechts verantwoording schuldig aan de gouverneur-generaal, Hubertus van Mook.⁸⁴

Vijanden in het vizier: criteria voor internering

Volgens het door de Nederlandse autoriteiten gevormde vijandsbeeld van de Indonesische bevolking was iedereen een potentiële vijand. De impact van dit alomvattende vijandsbeeld is terug te vinden in de 'Herziene algemeene regeling' van 9 april 1947.⁸⁵ Tot de categorie *de facto krijgsgevangenen* behoorden 'alle aan de fronten en tijdens militaire acties gevangengenomen, *gewapende* Indonesiërs, ook al is het bewijs niet te leveren, dat zij zijn ingedeeld bij een der strijd-organisaties'. Vervolgens werd 'aan deze gevangenen bij beschikking van den territoriaal-commandant met toepassing van art. 20 S.O.B. een bepaalde verblijfplaats (bij voorkeur een interneringskamp) aangewezen'. Zij bleven 'op de aangewezen plaats gevangen gehouden (geïnterneerd) totdat over hun uitwisseling of vrijlating' was beslist. En zij ondergingen 'een behandeling z.v.m. in overeenstemming met de internationale bepalingen omtrent krijgsgevangenen (Conventie van Genève 1929)'.

Met betrekking tot de tweede categorie gevangenen, stelt de regeling dat *misdadigers, politiek verdachte dan wel voor de openbare orde en rust gevaarlijk geachte personen* 'de in operatiegebied door legeronderdeelen gemaakte gevangenen' waren, 'die verdacht' werden 'van een *strafbaar feit*, subversieve activiteit dan wel andere handelingen of gedragingen op grond waarvan zij gevaarlijk' konden worden geacht 'voor de openbare orde en rust in het onder Nederlandsch gezag staande gebied', zij zouden 'zoo spoedig mogelijk voor nader onderzoek worden overgegeven aan de daartoe aangewezen civiele instanties, die verder overeenkomstig de voor hen geldende instructies en voorschriften handelen'. 'Al naar gelang van de plaatselijke omstandigheden en de praktische bereikbaarheid kunnen deze instanties zijn: de auditeur-militair bij den temporairen

⁸⁴ NA, Archief Procureur-Generaal, Beschrijving van het archief, 5 & 7; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van Procureur-Generaal aan vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba van Midden-Java, te Semarang, No. 1257/GB 16 Geheim, Rapporten Mr. Bieger, 8 maart 1948.

⁸⁵ De reden voor het aanhalen van deze 'Herziene algemeene regeling' is dat dit een nieuwere en preciezere versie is met betrekking tot de definiëring van de categorieën gevangenen en richtlijnen voor de behandeling van hen dan de 'Algemeene regeling' van 8 januari 1947.

krijgsraad tevens officier van justitie, de algemeene politie, de veldpolitie, de M.P.⁸⁶ in de uitoefening van politiebevoegdheden (aanstelling tot onbezoldigd politieambtenaar), bestuursambtenaren t.w. bestuurshoofden uitoefenende het militair gezag of buiten Java en Sumatra in hun functie van magistraat'.⁸⁷

Vóór het opstellen van de 'Algemeene regeling' bestond er al wel een idee van wat de 'potentiële vijand' precies was maar doordat niet exact omschreven was welke personen hieronder dienden te worden verstaan, werden veel mensen gearresteerd op allerlei verschillende gronden. Zo werd bijvoorbeeld op 12 april 1946 ene Arzed, een 33 jaar oude schoenmaker, opgepakt omdat hij werd verdacht van 'ondergrondse actie', te weten het 'vervoer van groote rood-witte vlaggen'. Na acht maanden te hebben vastgezeten in het Huis van Bewaring te Soerabaja, werd op 12 december 1946 voorgesteld om hem, bij gebrek aan bewijs, op vrije voeten te stellen (binnen door Nederland bezet gebied).⁸⁸ Uit voorgaande kan zodoende worden geconcludeerd dat zowel vóór als na het opstellen van de 'Herziene algemeene regeling' het vrij brede Nederlandse vijandsbeeld wellicht een oorzaak was voor de massale schaal waarop personen werden geïnterneerd.

Een voorbeeld van een ruime opvatting van interneringscriteria is de schatting die de Procureur-Generaal maakte van het aantal geïnterneerde *politieke gevangenen* eind december 1948 in geheel Indonesië: dit betrof ongeveer 15.000 personen.⁸⁹ In deze schatting was het aantal *de facto krijgsgevangenen* dus niet meegerekend en dit betekent dat het overwegend burgers waren die ofwel in het kader van de handhaving van de rust en orde, en dus wegens veiligheidsredenen waren opgepakt doordat ze zich bijvoorbeeld schuldig hadden gemaakt aan een strafbaar feit of zich verdacht hadden gedragen, ofwel dat ze tijdelijk werden vastgehouden in afwachting van verder onderzoek dat moest uitwijzen of zij dienden te worden vervolgd, geïnterneerd (dat dit apart wordt genoemd is opmerkelijk aangezien dit meestal het resultaat was van de vervolging) of vrijgelaten. Van de 15.000

⁸⁶ Militaire Politie.

⁸⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, internering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

⁸⁸ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Lijst van gevangenen door Hoofdcommissaris van Politie, de Commissaris van Politie 2DE klasse, F. Hulscher, Algemeene Politie Soerabaja, bijlage A, 12 december 1946.

⁸⁹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Geheim, Politieke gevangenen, 5 februari 1949.

geïnterneerde verdachten werden 3.000 personen verdacht van het plegen van een strafbaar feit en zij kwamen zodoende in aanmerking voor strafvervolging. De strafbare feiten waar deze personen van werden verdacht waren op Java vooral deelname aan verboden verenigingen (subversieve organisaties met opstand als doelstelling en rampok- en terreurbenden).⁹⁰

De schatting van 15.000 geïnterneerden is gemaakt ten tijde van de tweede politionele actie, die aanving op 19 december 1948 en werd gestaakt op 5 januari 1949, en tot doel had 'het zo spoedig mogelijk en zo volledig mogelijk uitschakelen van de Republikeinse terreurorganisatie, in hoofdzaak bestaande uit de zg. TNI met aanhang'.⁹¹ In de eerste plaats zou aan de hand van deze cijfers iets gezegd kunnen worden over de effectiviteit van de tweede politionele actie, maar ten tweede moet er wel een kanttekening geplaatst worden bij de aantallen geïnterneerden die worden genoemd in de archiefstukken. Wat dit laatste betreft is het onjuist om de schatting van 15.000 gevangenen te zien als een constante voor de maand december. Dit aantal zou beter gezien kunnen worden als een momentopname aangezien de hoeveelheden geïnterneerden sterk fluctueerden als gevolg van het wekelijks en zelfs dagelijks vrijlaten van gevangenen maar andersom ook het dagelijks arresteren van nieuwe gevangenen.⁹²

Daardoor was het totaal aantal Indonesische geïnterneerden tot aan eind december 1948 waarschijnlijk hoger dan de genoemde 15.000. Alle aantallen geïnterneerden waren door dit roulerende karakter dus constant aan wijzigingen onderhevig, zelfs in zulke mate dat de Recomba's, territoriaal troepencommandanten en auditeurs-militair vaak moeite hadden om een gedegen overzicht aan de Procureur-Generaal op te geven van hoeveelheden geïnterneerden in een bepaalde periode.⁹³

⁹⁰ Deelname aan verboden verenigingen was verboden volgens artikel 169 van het Wetboek van Strafrecht; NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief van Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Geheim, Politieke gevangenen, 5 februari 1949.

⁹¹ *Officiële Bescheiden, deel 16*, 537.

⁹² NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief van Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Geheim, Politieke gevangenen, 5 februari 1949; NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 91, Brief aan Zijne Excellentie de lt. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië afkomstig van de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof, nr. 036/x/gB16, Politieke gevangenen, 26 februari 1948.

⁹³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 91, Brief van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba van West-Java, P. Okma, aan de Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië, No. C15/29/7 Geheim, Gegevens politieke gevangenen, 17 juni 1948; Telegram van de Vertegenwoordiger van de

Met betrekking tot de effectiviteit van de tweede politionele actie kan dus moeilijk gesteld worden dat dit hoge aantal geïnterneerden het resultaat was van veelvuldige arrestaties van personen tijdens de actie en dus van de effectiviteit van deze actie. Het aantal van 15.000 geldt als een momentopname, sluit daarbij de *de facto krijgsgevangenen* uit, slaat op *geheel Indonesië* in plaats van alleen op Java en Sumatra en zegt daardoor dus in eerste instantie betrekkelijk weinig over de aantallen gevangenen die zijn gemaakt ten tijde van de tweede politionele actie op Java en Sumatra. Daarnaast kan het heel goed het geval zijn geweest dat, net als bij aanvang van de eerste politionele actie, het aantal arrestaties in het begin laag was als gevolg van de veelvuldige aanwezigheid van militairen in het betreffende gebied en dat toen de actie verder vorderde en militaire divisies zich naar een ander gebied verplaatsten, het aantal arrestaties geleidelijk toenam door de afnemende aanwezigheid en dreiging van militairen.⁹⁴

Door het aantal geïnterneerden voor en na de eerste politionele actie te vergelijken voor bijvoorbeeld Soerabaja, kan worden vastgesteld dat vóór de eerste politionele actie het aantal geïnterneerden in Soerabaja op 28 februari 1947 geschat werd op maximaal 2.000 personen. Na de actie bedroeg een schatting van het aantal geïnterneerden gemaakt op 10 november 1947 ongeveer 3424 personen.⁹⁵ Deze toename van minstens 50 procent in de periode februari-november geeft aan dat de eerste politionele actie waarschijnlijk invloed heeft gehad op de toename van het aantal gevangenen. Op 26 februari 1948, vóór aanvang van de tweede politionele actie, schatte de Procureur-Generaal het aantal politieke gevangenen op Java op 5800. Een jaar later, op 5 februari 1949, schatte hij het aantal politieke gevangenen voor geheel Indonesië op 15.000.⁹⁶ Deze aantallen kunnen moeilijk

Procureur-Generaal bij de Recomba van Semarang aan de Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië, No. 185-GE Geheim, Gegevens politieke gevangenen, 16 juni 1948; Brief van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba van Oost-Java, A.G. Veldhuis, aan de Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië, No. 1177/AGV/V Geheim, Civiele politieke gevangenen, 5 februari 1948; Brief van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba van Oost-Java, A.G. Veldhuis, aan de Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië, No. 2378/V./S. Geheim, Civiele politieke gevangenen, 28 februari 1948.

⁹⁴ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Verslag van den Vertegenwoordiger van den Procureur-Generaal bij de Recomba West-Java over de periode tot ultimo augustus 1947.

⁹⁵ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 96, Aantal gevangenen in gevangenis te Soerabaja, niet-Boeboetan, maand februari 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Politieke gevangenen, bijlage van: Brief van Procureur-Generaal Felderhof aan lt. Gouverneur-Generaal Van Mook, No. 4967/GB Geheim, Politieke gevangenen op Java en Sumatra, 10 november 1947.

⁹⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van de Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de lt. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, no. 1036/x/GB16, Politieke gevangenen, 26 februari 1948; NA,

met elkaar vergeleken worden maar gezien de doorgaans lage aantallen gevangenen op Sumatra, kan een sterke toename van het aantal gevangenen op Java als gevolg van de tweede politionele actie aannemelijk worden gemaakt. In december 1948 was er een vergelijkbare toename, alhoewel absoluut gezien in een veel mindere mate, van het aantal 'militaire arrestanten' in Padang. Hier nam het aantal arrestanten toe van 84 op 1 december naar 149 arrestanten op 31 december 1948. Aangezien de tweede politionele actie begon op 19 december 1948, is dit wellicht van invloed geweest op de toename van het aantal arrestanten eind december.⁹⁷ Waarschijnlijk was internering dus een waarachtig oorlogsmiddel.

De (tijdelijke) bewoners van de interneringskampen

De criteria op basis waarvan personen geïnterneerd konden worden, waren dus vrij ruim op te vatten. Nu duidelijk is op welke gronden personen konden worden geïnterneerd, is er nog de vraag wat voor personen zich in de praktijk dan precies in de interneringskampen op Java en Sumatra bevonden.

Predikant Bos stelde in zijn verslag van maart 1949 dat de geïnterneerden in het interneringskamp in Pematang-Siantar 'meest jonge mensen van ca. 16 tot 30 jaar oud waren'.⁹⁸ Een analyse van een lijst geïnterneerden te Soerabaja van voor de eerste politionele actie (de lijst is gedateerd op 11 november 1946), waar zij staan vermeld met naam, geboorteplaats, ouderdom, beroep en woonplaats, wijst uit dat het vooral gaat om jonge personen variërend in de leeftijd van 14 tot en met 35 jaar. Van de 107 geïnterneerden zijn slechts zeven personen ouder dan 35 jaar en hiervan is de oudste 48 jaar. De meest voorkomende beroepen zijn die van 'landbouwer', 'scholier', 'koopman',

Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Ned. Indië Mr. H.W. Felderhof aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Geheim, Politieke gevangenen, 5 februari 1949.

⁹⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal te Padang, L. Verbeek, aan de Procureur-Generaal, No. 14 V.P.G. Geheim, Opgave aantal arrestanten, 5 januari 1949.

⁹⁸ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 24, Kort verslag van het bezoek van Ds. J. Bos aan het interneringskamp 'Pantoan' te Pematang-Siantar, bijlage van: Brief van het Hoofd van het Kantoor Politieke Zaken op last van de Luitenant-Generaal, Commandant van het Leger in Indonesië, aan Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, Kab./808/6163/P.Z. Geheim, Behandeling van voorlopig arrestanten militair gezag, 22 maart 1949.

‘schoenmaker’, ‘tuinman’, een hoge dan wel lage functie bekleedend bij de A.L.R.I (*Angkatan Laut Republik Indonesia*, de zeemacht van de Republiek Indonesië)⁹⁹ en ‘zonder beroep’.¹⁰⁰

Een andere lijst van geïnterneerden, afkomstig uit Medan en gedateerd op 16 januari 1947, laat een vergelijkbaar beeld zien. Van de 38 geïnterneerden variërend in de leeftijd van 16 tot en met 33 jaar, waren er slechts vijf personen ouder dan 25 jaar en waren veruit de meesten 20 jaar of jonger. ‘Landbouwer’, ‘kok’ en ‘T.R.I. soldaat of sergeant’ waren de meest voorkomende beroepen. Op basis hiervan kan worden gesteld dat, zowel op Java als Sumatra, het algemene beeld vóór de eerste politionele actie was dat jonge personen met verschillende, vooral ‘lage’ beroepen de interneringskampen bevolkten. De zogenaamde *de facto krijgsgevangenen* hierbij meegeteld waren, zoals uit beide lijsten blijkt, vaak ook nog vrij jong (hun leeftijd varieerde van 17 tot en met 20 jaar).¹⁰¹ De meeste gevangenen in interneringskampen waren mannelijk, maar er bestond begin 1947 in ieder geval één vrouwenkamp in Soerabaja.¹⁰²

Nu is het de vraag of dit algemene beeld na de eerste en de tweede politionele actie drastisch zou zijn veranderd. Waarschijnlijk zullen na beide acties de interneringskampen ook nog door jonge personen zijn bevolkt, hoewel er weinig bewijs voor is in de doorgenomen archiefstukken aangezien de documentatie van de geïnterneerden na de acties (vooral na de eerste politionele actie) veel summierder was dan voor de eerste politionele actie het geval was. Slechts uit enkele verhoorrapporten uit september 1947 blijkt dat er nog steeds jonge personen die lage beroepen uitoefenden werden opgepakt. Zo werd bijvoorbeeld een zekere Saliman, 20 jaar oud en van beroep wever en landbouwer, op 10 september 1947 opgepakt wegens ‘extremistische activiteit’ (hij participeerde in een rampokpartij tegen de Nederlanders).¹⁰³

⁹⁹ Zwitzer, *Documenten*, ix.

¹⁰⁰ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 95, Blad I, bijlage van: Brief van Auditeur-Militair bij den Temporairen Krijgsraad te Soerabaja aan de Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, No. 6737/dIP/GS Geheim Eigenhandig, Indonesische geïnterneerden, 11 november 1946.

¹⁰¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 96, Opgave van gevangenen door de Magistraat bij het Landgerecht te Medan, P.W. Winkel, Staat van uit het Huis van Bewaring te Medan ontslagen preventieven, die overgebracht zijn naar een interneringskamp, 16 januari 1947.

¹⁰² NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Rondschrijven van de assistent-resident t.b. W. Kuiper te Soerabaja, besluit no. 170/int., Besluit internering Hadji Oesman, 12 april 1947.

¹⁰³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Verhoor/inlichtingenrapport Veiligheidsdienst Mariniers Brigade, bijlage van: Brief van de Officier van Justitie bij het Landgerecht te Soerabaja aan de Procureur-Generaal, No. 11244 dIP/TSL Geheim-Eigenhandig, Politieke gevangenen, 30 september 1947.

Van de meeste archiefstukken, gedateerd na de eerste politionele actie, valt echter meteen op dat lijsten van geïnterneerden niet meer dermate uitgebreid zijn dat leeftijd en beroep worden vermeld. In plaats daarvan worden meestal aantallen geïnterneerden per regio vermeld. Het is zeer waarschijnlijk dat dit het gevolg was van het toenemende aantal geïnterneerden na beide politionele acties en een tekort aan goed geschoolde rechterlijke ambtenaren die op correcte wijze rapporten konden opstellen en verhoren konden afnemen.¹⁰⁴

Om een completer beeld te krijgen van het interneringsproces, dient de wijze waarop onderzoek naar de veelal jonge arrestanten plaats had nog verder te worden toegelicht. Arrestanten werden, na opgepakt te zijn door bijvoorbeeld een militair of politieagent, onderworpen aan een verhoor dat eveneens door een agent of een andere rechterlijke ambtenaar kon worden afgenomen. Tijdens zo'n verhoor probeerde de ondervrager te achterhalen aan wat voor strafbaar feit de verdachte zich schuldig zou hebben gemaakt. Ongeacht of de verdachte het strafbare feit had toegegeven of niet, werd de gegeven verklaring gewantrouwd. Zodoende noteerde de ondervrager naast de naam, leeftijd en het beroep van de verdachte ook eventuele referenties bij wie de verklaring van de arrestant kon worden geverifieerd. Aangezien er ook veel gearresteerde verdachten waren van wie erg weinig bekend was, moesten rechtelijke ambtenaren noodgedwongen informeren naar de identiteit van deze personen bij lokale bestuursambtenaren of lokale desahoofden¹⁰⁵ om erachter te komen of zij als gevaarlijk moesten worden beschouwd en van het desahoofd mochten terugkeren naar de desa. Wanneer de desahoofden weigerden mee te werken, werden de gevangenen mogelijk evengoed naar de betreffende desa gestuurd.¹⁰⁶ Op basis van deze referenties en de verklaring van de verdachte, kenden de verhoorders een bepaalde 'graad van betrouwbaarheid' aan de arrestant toe.¹⁰⁷ Dit was nodig omdat het

¹⁰⁴ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Rapport van Mr. K.S. Bieger, Geheim Eigenhandig, Rapport, 15 januari 1948; NA, Archief Procureur-Generaal, Rapport van Mr. K.S. Bieger, B/CK Geheim Eigenhandig, Rapport, 15 januari 1948; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Verslag van den Vertegenwoordiger van den Procureur-Generaal bij de Recomba West-Java over de periode tot ultimo 1947.

¹⁰⁵ Dorpshoofden.

¹⁰⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Afschrift van de Assistent-Resident Oost-Java, W. Kuiper, namens de Recomba van Oost-Java, No. REC/450 Geh. Geheim, Richtlijnen uitschifting aangehouden personen, 27 september 1947.

¹⁰⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Verhoor/inlichtingenrapport Veiligheidsdienst Mariniers Brigade, bijlage van: Brief van de Officier van Justitie bij het Landgerecht te Soerabaja aan de Procureur-Generaal, No. 11244 dIP/TSL Geheim-Eigenhandig, Politieke gevangenen, 30 september 1947.

wellicht mogelijk was dat verdachten een valse verklaring gaven om in een interneringskamp terecht te komen. Het leven in de kampen was namelijk misschien beter dan het leven buiten de kampen.¹⁰⁸ Buiten de interneringskampen konden personen immers worden blootgesteld aan voedseltekorten als gevolg van de gevechtshandelingen en hiermee gepaard gaand ook aan dood en verderf.

Predikant Bos zegt hierover in zijn verslag: 'Over de verzorging en behandeling had men geen enkele klacht. De voeding is ruim voldoende en ook de geneeskundige behandeling is uitstekend. Sommigen verklaarden mij, dat zij hun strijdgroep hadden verlaten, omdat zij het leven van ontbering in de bossen niet langer konden uithouden. Ze waren blij dat ze voorlopig geïnterneerd waren en hier nu na weken van ontbering en ziekte weer op hun verhaal konden komen. Enkelen gaven er zelfs de voorkeur aan vooralsnog te kunnen blijven daar ze er van overtuigd waren dat het leven buiten het kamp moeilijker voor hen zou zijn dan binnen het kamp'.¹⁰⁹

Dit verslag geeft aanleiding tot een korte beschrijving van hoe een doorsnee interneringskamp eruit zou kunnen hebben gezien. Zoals al eerder werd beschreven, komt uit het verslag van predikant Bos naar voren dat er in een interneringskamp in ieder geval barakken of andere accommodaties aanwezig waren waarin de geïnterneerden konden slapen. Wat betreft het interneringskamp in Pematang-Siantar waren er volgens Bos voldoende slaapbanken in de ruime barakken aanwezig en was er sprake van goede hygiëne. De geïnterneerden aldaar konden vrij rondlopen binnen het interneringskamp en moesten lichte werkzaamheden verrichten in de keuken en tuin van het kamp. Hieruit kan worden opgemaakt dat interneringskampen zich wellicht vaak bevonden in al bestaande

¹⁰⁸ Uit het willen verifiëren van de verklaringen van verdachten kan worden opgemaakt dat het de Nederlandse autoriteiten dus niet ging om het interneren van zoveel mogelijk personen. NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 24, Kort verslag van het bezoek van Ds. J. Bos aan het interneringskamp 'Pantoan' te Pematang-Siantar, bijlage van: Brief van het Hoofd van het Kantoor Politieke Zaken op last van de Luitenant-Generaal, Commandant van het Leger in Indonesië, aan Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, Kab./808/6163/P.Z. Geheim, Behandeling van voorlopig arrestanten militair gezag, 22 maart 1949.

¹⁰⁹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 24, Kort verslag van het bezoek van Ds. J. Bos aan het interneringskamp 'Pantoan' te Pematang-Siantar, bijlage van: Brief van het Hoofd van het Kantoor Politieke Zaken op last van de Luitenant-Generaal, Commandant van het Leger in Indonesië, aan Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, Kab./808/6163/P.Z. Geheim, Behandeling van voorlopig arrestanten militair gezag, 22 maart 1949.

gebouwen,¹¹⁰ waar een stuk door prikkeldraad omheinde grond omheen lag dat fungeerde als ‘tuin’ en dat waarschijnlijk door wachtposten werd bewaakt. Het gegeven dat er een keuken aanwezig was wijst er ook op dat de in gebruik genomen bestaande gebouwen ook grote woonhuizen konden zijn. Dit was bijvoorbeeld het geval bij interneringskamp ‘Villa van Delden’ te Soekaboemi, dat ook in gebruik was als rehabilitatiekamp. Volgens een rapport van 28 december 1948, opgesteld door de Assistent-Resident van Soekaboemi, bestond dit interneringskamp uit ‘een vrij grote oude villa van twee verdiepingen, enige bijgebouwen en bijbouwsels van recente aard, alsmede een vrij uitgestrekt voor- en achtererf. Om het gehele complex is een afrastering van prikkeldraad, met de nodige wachtposten’. Wat betreft het contact met de buitenwereld vanuit de interneringskampen, was het in Villa van Delden het geval dat familieleden twee keer per week op bezoek mochten komen. Waarschijnlijk was dit in andere interneringskampen ook het geval maar dit is niet met zekerheid te zeggen.¹¹¹ Verder bevonden zich volgens de rapporteur langgerekte slaapbanken (in twee rijen boven elkaar) in de villa en vertelde een ‘kijkje in de keuken’ dat de voeding voldoende was.¹¹²

Toen in 1946 het Gevangeniswezen, dat onder controle stond van de Procureur-Generaal, zijn taken na de oorlog weer oppakte, was het in sommige gevangnissen op Java en Sumatra erg slecht gesteld met de voeding voor gevangenen doordat gevangenisbeheerders de kosten voor voedsel probeerden te drukken. Zodoende werden de gevangenisbeheerders in een rondschrijven van 26 september 1946 van het Hoofd van het Gevangeniswezen, P.G.G. Bosz, op hun humanitaire taken gewezen met betrekking tot het lichamelijk welzijn van hun gevangenen en ‘nadien werden over de voeding in de civiele gevangnissen praktisch geen gegronde klachten meer vernomen’. Toch heeft het gevangeniswezen in 1948 een vereenvoudigd voedseltarief vastgesteld op basis van het tarief van 1937. Volgens dit nieuwe voedseltarief bestond het rantsoen voor gevangenen en in hechtenis genomen Indonesiërs per dag uit diverse producten van in totaal 2250 calorieën.

¹¹⁰ De Nederlandse autoriteiten namen hiervoor waarschijnlijk vaak ook voormalige Japanse interneringskampen in gebruik wanneer dit mogelijk was, zoals de Glodok-gevangenis in Batavia. Dit gebeurde vooral uit praktisch oogpunt.

¹¹¹ De VN-Commissie voor Indonesië oordeelde namelijk dat dit niet het geval was. NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van de Voorzitter van de VN-Commissie voor Indonesië, Raymond E. Lisle, namens Mohammed Roem, aan de waarnemend voorzitter van de Nederlandse delegatie, T. Elink Schuurman, No. UNCI/305, United Nations Commission for Indonesia, 13 februari 1949.

¹¹² NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, Rapport inzake het interneringskamp “Villa van Delden” te Soekaboemi, bijlage van: Brief van Resident HTB Buitenzorg, J.W. Stuurman, aan de Procureur-Generaal van Pasoendan, No. 155/Geheim, Rehabilitatiekamp “Van Delden” te Soekaboemi, 10 januari 1949.

De gevangenen kregen bijvoorbeeld onder meer elke dag 450 gram zilvertviesrijst, slechts één keer in de week 70 gram vers rund- of buffelvlies en elke dag 250 gram verse groenten. Hoewel Indonesische gevangenen volgens dit voedseltarief te weinig voedsel kregen voor de zware arbeid die zij moesten verrichten, werden velen van hen toch zwaarder.¹¹³ Dit duidt erop dat de voeding van gevangenen desalniettemin sterk was verbeterd in de gevangenissen en kampen.

Vastlopende machine? Problemen met internering

Om Nederlands-Indië weer geheel onder controle te krijgen en de openbare orde en rust aldaar te handhaven, pasten de Nederlandse autoriteiten internering toe als onderdeel van hun herbezettingstrategie. Bij de organisatie en uitvoering van dit grootschalige interneringsproject kwamen meer problemen kijken dan het Nederlandse bestuur in Indonesië waarschijnlijk van tevoren had verwacht.

Allereerst kampte het militaire en civiele interneringsbestuur met een enorm overschot aan gevangenen als gevolg van het ruim op te vatten Nederlandse vijandsbeeld. Het Nederlandse bestuur leek echter niet geheel tevreden met dit vijandsbeeld en de daarbij opgestelde criteria voor internering. In de loop van de jaren 1947, 1948 en 1949 was er namelijk regelmatig sprake van overleg tussen Procureur-Generaal Felderhof en andere bewindslieden met betrekking tot de te volgen richtlijnen bij het uitsplitsen van gevangenen door militaire instanties en daarmee samenhangend de problematische omschrijving van de vage begrippen *de facto* krijgsgevangenen en *politieke gevangenen*.¹¹⁴

Op 11 december 1947, een dag voor een bespreking tussen luitenant-generaal Spoor en Procureur-Generaal Felderhof,¹¹⁵ kreeg Felderhof van zijn vertegenwoordiger bij de

¹¹³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 91, Brief van de Directeur van Justitie, het Hoofd van het Gevangeniswezen, tevens Hoofd van het Tucht-, Opvoedings- en Reclaseringswezen, P.G.G. Bosz, aan de Procureur-Generaal, No. J.H.8.1/10/1. Geheim, Behandeling gevangenen, 11 februari 1948; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van de Directeur van het Eykman Instituut en Instituut van Volksvoeding, J. Lucas, aan alle gevangenisdirecteuren en –beheerders, No. J.H.2.5/8/1, Voeding van gevangenen, 16 januari 1948.

¹¹⁴ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 24, Brief van Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, No. XZA/1624, Politieke gevangenen, 30 maart 1949.

¹¹⁵ Spoor probeerde al enige tijd uniforme voorschriften op te stellen voor de behandeling en definiëring van leden van Republikeinse strijdorganisaties om het aantal krijgsgevangenen drastisch te verminderen. *Officiële Bescheiden, deel 11*, 58-59.

Recomba voor Oost-Java, A.G. Veldhuis, de door hen opgestelde conceptversie voor een herziening van de regeling op gevangenen toegestuurd. In dit document was uiteengezet welke personen tot de categorie *zogenaamde de facto krijgsgevangenen* zouden moeten behoren en welke personen tot de categorie *zogenaamde politieke gevangenen* zouden moeten behoren. In het document, onder het kopje *de facto krijgsgevangenen*, heeft Felderhof bepaalde definities van groeperingen doorgekrast die als vijandelijk dienden te worden beschouwd en heeft hij er iets anders voor in de plaats geschreven: 'Republikeinse strijdorganisaties' werd door hem doorgekrast, daarvoor in de plaats schreef hij 'ALRI, Laskar Rakjat, die na 21 juli [1947] gevangen zijn genomen'. Vervolgens heeft hij 'leden van gewapende strijdersorganisaties' doorgekrast en er onder meer 'BPRI' bij geschreven.¹¹⁶

Hoe fragmentarisch deze aantekeningen ook zijn, het duidt erop dat er in ieder geval werd nagedacht over de herformulering van de categorie *de facto krijgsgevangenen*. Het opvallende hieraan is overigens dat deze conceptversie evenals Felderhofs aantekeningen veel gedetailleerder zijn met betrekking tot de definiëring van *de facto krijgsgevangenen* dan de 'Herziene Algemeene Regeling' van 9 april 1947. Na de bespreking van dit onderwerp tussen Felderhof en Spoor op 12 december 1947 verwijst luitenant-generaal Spoor in zijn schrijven aan de territoriaal commandant van Oost-Java over dit onderwerp dan ook naar gedane wijzigingen in de regeling van 9 april met betrekking tot definiëring en uitsplitsing van *de facto krijgsgevangenen*.¹¹⁷

Deze wijziging van de 'Herziene Algemeene Regeling' is waarschijnlijk gedaan omdat er veel te veel gevangenen werden gemaakt op basis van de brede criteria voor internering. Daarnaast was er sprake van een haast structureel tekort aan justitieel en politieel geschoold personeel (meestal het geval in de binnenlanden waar de Indonesische Officiers van Justitie, *djaksa's*, vaak bedreigd werden en hierdoor hun functie niet goed uitoefenden), waardoor er moeilijk onderzoek gedaan kon worden naar gevangenen.¹¹⁸ Dit probleem

¹¹⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, 'Conceptversie' regeling gevangenen van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba voor Oost-Java, A.G. Veldhuis, aan de Procureur-Generaal, 11 december 1947.

¹¹⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief van Luitenant-Generaal, de Legercommandant, S.H. Spoor aan Territoriaal- tevens Troepencommandant voor Oost-Java tevens Commandant 'A'-divisie te Soerabaja, No. -, Zeer geheim, Regeling gevangenen, december 1947.

¹¹⁸ NA, Archief Procureur-Generaal, inv.nr. 66, Brief namens Recomba van Oost-Java Ch. O. van der Plas, van Assistent-Resident t/b, H. Ionker, aan de Procureur-Generaal, No. REC/777, Rechtspraak in nieuw bezet gebied, 10 november 1947; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, Brief van de Vertegenwoordiger van de

kwam waarschijnlijk overal voor in Indonesië maar in Oost-Java was dit probleem het meest nijpend, vooral doordat daar zoveel gevangenen werden genomen. Het tekort aan geschoold personeel had tot gevolg dat ambtenaren te weinig gegevens over het overvloedige aantal aanwezige gevangenen verzamelden waardoor moeilijk kon worden vastgesteld welke gevangenen er vrijgelaten dienden te worden. Dit resulteerde in overvolle gevangenissen en kampen aangezien er door het gebrek aan gegevens nauwelijks gevangenen werden vrijgelaten.¹¹⁹

Naast deze praktische problemen bestonden er voor de Nederlandse autoriteiten in Indonesië ook problemen met de publieke opinie. Zo vertrok er op 23 november 1947 een gevangentransporttrein, waaronder een drietal goederenwagens, met 100 gevangenen vanuit Bondowoso op Oost-Java richting Soerabaja. Dertien uur duurde de reis van Bondowoso naar Soerabaja en bij aankomst bleek dat er 46 gevangenen waren omgekomen wegens grove nalatigheid. Zij hadden geen voedsel en water gekregen en hadden in een afgesloten wagon gezeten, zonder ventilatie. Dit incident leidde tot enorm veel onrust in de bestuurlijke lagen, vooral gezien het feit dat de tragedie voorpaginanieuws werd in heel Nederlands-Indië en Nederland. In de Kamer had het incident zelfs tot een motie van CPN-voorman Paul de Groot tegen de 'misdadigers' geleid (deze was echter door alle andere partijen verworpen). Men was het er al gauw over eens dat er geen opzet in het spel was geweest.¹²⁰ Niettemin drong Spoor er naar aanleiding van dit incident op aan om uniforme richtlijnen op te stellen voor transport en behandeling van gevangenen.¹²¹

Van meer dringende aard was de bemoeienis van de Verenigde Naties met de Nederlands-Republikeinse besprekingen, die na de eerste politionele actie in november 1947 weer waren hervat, in de vorm van de door de VN-Veiligheidsraad opgerichte *Commissie van*

Procureur-Generaal bij de Recomba voor Oost-Java, A.G. Veldhuis, aan de Procureur-Generaal, No. 156/-/V/A/Geheim, Verzoekschrift tot vrijlating van 702 geïnterneerden, 27 januari 1949.

¹¹⁹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, Brief van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba voor Oost-Java, A.G. Veldhuis, aan de Procureur-Generaal, No. 156/-/V/A/Geheim, Verzoekschrift tot vrijlating van 702 geïnterneerden, 27 januari 1949.

¹²⁰ '46 arrestanten overleden tijdens transport op Oost-Java', *De Tijd: dagblad voor Nederland*, 27 november 1947, 1; 'Zes-en-veertig arrestanten tijdens transport overleden', *Het Dagblad: uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers te Batavia*, 28 november 1947, 1; 'Het dodentransport van Bondowoso', *De Locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 6 december 1947, 1; 'Het transport van Bondowoso', *De Locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 8 december 1947, 1; 'Kamer tegen motie-De Groot over de misdaad-Bondowoso', *De Waarheid*, 19 december 1947, 1; 'Het transport Bondowoso-Soerabaja', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 8 december 1947, 1.

¹²¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van de Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de It. Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, no. 1036/x/GB16, Politieke gevangenen, 26 februari 1948.

Goede Diensten (CGD) die moest bemiddelen bij deze besprekingen. Deze commissie was Nederland naar aanleiding van de eerste politionele actie opgedrongen om tot een vreedzame oplossing van de ‘Indonesische kwestie’ te komen.¹²² Na de tweede politionele actie werd op 28 januari 1949 de Commissie van Goede Diensten omgedoopt in de *VN-Commissie voor Indonesië*.¹²³ Deze Commissie had onder meer als taak de Nederlandse internering van politieke gevangenen sinds 17 december 1948 te onderzoeken,¹²⁴ waarover de voorzitter van de Commissie, Raymond E. Lisle, op 13 februari 1949, aan waarnemend voorzitter van de Nederlandse delegatie bij de Commissie, T. Elink Schuurman, een brief van de Indonesische delegatievoorzitter Mohammed Roem doorstuurde. Roem stelde in deze brief dat er op West-Java ten minste 5.000 gevangenen waren, waarvan een groot deel politieke gevangenen. Op basis van zijn bezoek aan meerdere gevangenissen en kampen, samen met de andere leden van de Commissie, stelde Roem dat deze gevangenen slecht werden behandeld. Hij beweerde bovendien dat de Nederlandse autoriteiten onterecht een groot deel van deze gevangenen kwalificeerden als *crimineel*. Volgens hem waren het namelijk *politieke* gevangenen.¹²⁵

De aandacht die door de VN-Commissie op de internering werd gevestigd, dwong de Nederlandse autoriteiten ertoe een helder en duidelijk beeld te schetsen van de aantallen gevangenen in Indonesië en het gevolgde beleid.¹²⁶ Volgens de reactie van Procureur-Generaal Felderhof op Roems brief waren de gevangenen die door Roem *politieke*

¹²² Taylor, *Indonesian Independence*, 450-451; Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen*, 119.

¹²³ Repertoire of the Practice of the Security Council, ‘Commissions and Investigative Bodies’ (versie 8 juli 2014) http://www.un.org/en/sc/repertoire/subsidiary_organ/commissions_and_investigations.shtml#cat3 (8 juli 2014).

¹²⁴ United Nations Security Council, ‘Security Council Resolutions’ (versie 8 juli 2014) <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1949.shtml> (8 juli 2014).

¹²⁵ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Brief van de Voorzitter van de VN-Commissie voor Indonesië, Raymond E. Lisle, namens Mohammed Roem, aan de waarnemend voorzitter van de Nederlandse delegatie, T. Elink Schuurman, No. UNCI/305, United Nations Commission for Indonesia, 13 februari 1949.

¹²⁶ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 24, Brief van de Lt. Generaal, Legercommandant, J.Ph. H.E. van Lier, op last van het Hoofd van het Kantoor Politieke Zaken, aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, Kab./416/3233/P.E. Geheim, Politieke gevangenen, 14 februari 1949; daarnaast valt het op dat de grote politiek niet vaak is terug te zien in het interneringsbeleid. De Renville-overeenkomst is te zien doordat de snelheid van vrijlating hoger moest, conform het politiek akkoord. NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Rondschriften van de Advocaat-Generaal, A. van Maanen, aan alle Vertegenwoordigers van de Procureur-Generaal bij de Recomba’s en de Auditeurs-Militair bij de Temporairen Krijgsraad, No. 15/G.B. 16, - geen onderwerp-, 17 juli 1948; daarnaast valt ook op dat de oprichting van de *Verenigde Staten van Indonesië*, die mogelijk toch administratieve barrières zou hebben kunnen opwerpen, vrijwel geen gevolgen heeft gehad voor de internerings- en transportprocedures. NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, Brief van Resident HTB Buitenzorg, J.W. Stuurman, aan de Procureur-Generaal van Pasoendan, no. 155/geheim, Rehabilitatiekamp “Van Delden” te Soekaboemi, 10 januari 1949.

gevangenen werden genoemd, juist grotendeels *crimineel*. Felderhof kwam tot deze conclusie doordat hij andere definities hanteerde dan Roem met betrekking tot strafbare feiten en *politieke gevangenen*. Volgens Felderhof waren *politieke gevangenen* namelijk personen die geen zicht hadden op een proces. Lidmaatschap van een verboden vereniging bijvoorbeeld, was voor Felderhof geen politieke overtuiging maar een strafbaar feit waarvoor personen vervolgd konden worden. Door deze categorisering kwam Felderhof voor West-Java uit op een aantal van 3.000 gevangenen, waarvan slechts 600 politieke gevangenen.¹²⁷ Na 19 februari 1949 kwam in opdracht van de Nederlandse regering de gehele vage categorie *politieke gevangenen* zelfs te vervallen.¹²⁸

Met betrekking tot de 'correcte' behandeling van krijgsgevangenen dachten de Nederlandse autoriteiten zich hiervoor te hebben ingedekt door in de 'Herziene Algemeene Regeling' vast te leggen dat de krijgsgevangenen zouden worden behandeld zo veel mogelijk in overeenstemming met de internationale bepalingen omtrent krijgsgevangenen, bepaald op de Conventie van Genève van 1929. Volgens de bepalingen van de Conventie van Genève, moet geconstateerd worden dat de Nederlandse autoriteiten juridisch gezien inderdaad krijgsgevangenen mochten interneren maar volgens artikel 54 van deze bepalingen mochten krijgsgevangenen niet langer dan 30 dagen achtereen worden geïnterneerd. Daarnaast werd er door artikel 47 vanuit gegaan dat krijgsgevangenen een proces kregen. In beide gevallen schonden de Nederlandse autoriteiten deze bepalingen aangezien de *de facto* *krijgsgevangenen* meestal veel langer vastzaten dan 30 dagen en dat velen van hen werden geïnterneerd zonder een proces te krijgen.¹²⁹ Sommige militaire

¹²⁷ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Memorandum van Procureur-Generaal aan DIRVO t.a.v. Baron Mr. R.S.N. van der Feltz, 18 maart 1949.

¹²⁸ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 24, Brief van Procureur-Generaal aan Zijne Excellentie de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Indonesië, No. XZA/1624, Politieke gevangenen, 30 maart 1949.

¹²⁹ Artikelen 47 en 54, *Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929.* <http://www.icrc.org/ihl/INTRO/305> (1 juli 2014); NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Rondschriften van de Advocaat-Generaal, A. van Maanen, aan alle Vertegenwoordigers van de Procureur-Generaal bij de Recomba's en de Auditeurs-Militair bij de Temporairen Krijgsraad, No. 15/G.B. 16, -geen ondewerp-, 17 juli 1948; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 66, Memorandum van Procureur-Generaal aan DIRVO (Directie Verre Oosten, te Batavia) t.a.v. R.S.N. van der Feltz, 18 maart 1949; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Herziene Algemeene Regeling inzake arrestatie, onderzoek, interneering en uitwijzing van gevangenen door militaire instanties, bijlage van: Rondschriften van Chef van den Generalen Staf, Generaal-Majoor D.C. Buurman van Vreeden, op last van Luitenant-Gouverneur, Legercommandant S.H. Spoor, No. 4421/GS 02 Geheim, Regeling gevangenen, 9 april 1947.

officieren maakten zich zelfs druk dat behandeling ‘in overeenkomst met de status van krijgsgevangene’ onmogelijk was.¹³⁰

Ten gevolge van de praktische problemen die de Nederlandse autoriteiten ondervonden met het interneringsbestuur en de VN-druk, drongen zich tevens morele problemen op. De Nederlandse autoriteiten wisten niet zo goed om te gaan met de grote hoeveelheden gevangenen die in de interneringskampen verbleven en daar feitelijk niks deden. Om naar de buitenwereld toe de indruk te wekken dat zij goede bedoelingen hadden maar misschien ook wel wegens gewetenswroeging, besloten de Nederlandse autoriteiten om vooral jonge (krijgs)gevangenen te gaan rehabiliteren en ze klaar te stomen voor herintegratie in de ‘nieuwe samenleving’. Niettemin had dit besluit tot rehabilitatie ook een sterke praktische kant aangezien de Nederlanders trachtten de jonge gevangenen te *dejapaniseren* middels onderwijs.¹³¹ Wellicht dachten de Nederlandse autoriteiten dat de Japane bezetter verantwoordelijk was voor het ‘gevaarlijke’ gedrag van de jongeren.

Het onderwijs in rehabilitatiekampen stelde echter niet veel voor volgens Assistent-Resident te Soekaboemi in Pasoendan, J. Bakker. In het door hem opgestelde rapport van 28 december 1948 over rehabilitatiekamp ‘Villa van Delden’ stelde hij dat de lessen van de rehabilitatie-werkers niet veel betekenden voor de gevangenen aldaar. Hij meende dan ook dat dit rehabilitatiekamp niet bepaald geschikt was om ‘mensen weer in te stellen op een normale samenleving’.¹³² Het was de bedoeling dat de meeste van zulk soort rehabilitatiekampen in Pasoendan zouden worden gesloten en dat er in Bandoeng een centraal rehabilitatiecentrum zou komen. Waarschijnlijk speelden daarbij de inefficiëntie en de hoge kosten van de rehabilitatiekampen een rol.¹³³ Het is echter onduidelijk hoeveel van deze kampen er precies bestonden in deze tijd.

¹³⁰ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 95, Brief van de Sous Chef van den Generalen Staf, J.W. van Marle, namens de Chef van den Generalen Staf aan de Procureur-Generaal, No. 2449 GS 02 Geheim, Afvoer gevangenen, 24 februari 1947.

¹³¹ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van Directeur van Onderwijs en Eredienst, R.W. van Duffelen, aan Zijne Excellentie de Lt. Gouverneur-Generaal, No. -169 X Geheim, De facto krijgsgesvangenen, 6 november 1947.

¹³² NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, Rapport inzake het interneringskamp “Villa van Delden” te Soekaboemi, bijlage van: Brief van Resident HTB Buitenzorg, J.W. Stuurman, aan de Procureur-Generaal van Pasoendan, No. 155/Geheim, Rehabilitatiekamp “Van Delden” te Soekaboemi, 10 januari 1949.

¹³³ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 76, Brief van Resident HTB Buitenzorg, J.W. Stuurman, aan de Procureur-Generaal van Pasoendan, No. 155/Geheim, Rehabilitatiekamp “Van Delden” te Soekaboemi, 10 januari 1949; NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van Recomba Oost-Java aan Zijne Excellentie de Lt. Gouverneur-Generaal, No. Rec. 2117/geh./38, Rehabilitatie jeugdige gevangenen, 20 april 1948.

‘Aangezien, wil men niet zelf in een soort van politiestaat vervallen, dit gezagsapparaat niet te groot mag zijn en niet met te gewelddadige methoden mag werken, is een soort van algemeene medewerking der bevolking aan de gevestigde orde een voorwaarde voor het *behoud* van deze orde’. Dit stelde P.J.A. Idenburg in een nota op 10 november 1945 met betrekking tot zijn idee over het opzetten van een gezagsapparaat, dat niet al te gewelddadig mocht zijn. De Nederlandse autoriteiten zetten inderdaad een soort van gezagsapparaat op in de vorm van het interneringsbestuur, dat overigens niet al te gewelddadig was maar wel veel weg had van een kleine politiestaat. De gehele samenleving werd immers als een potentiële vijand gezien. Het probleem hiervan was echter dat het te kleine gezagsapparaat deze stroom van vijanden nauwelijks aankon. De doos van Pandora was geopend en er was geen weg terug: zelfs de meest ijverige rechtelijke ambtenaren en de meest streng beveiligde interneringskampen konden de Indonesische onafhankelijkheid niet terug in haar kooi stoppen. Iedereen was en bleef een vijand onder voorbehoud.

Conclusie

Na het uitroepen van de onafhankelijkheid op 17 augustus 1945 door Soekarno en Hatta bestonden er verschillende opvattingen over hoe deze geproclameerde onafhankelijkheid diende te worden vormgegeven. De oudere nationalist, waaronder Soekarno en Hatta, zagen het uitroepen van de Republiek Indonesië op dat moment vooral als een symbolische daad waarvan de invulling later zou volgen, terwijl een jongere generatie nationalist er klaar voor was om de Indonesische onafhankelijkheid via revolutionaire strijd te beschermen tegen de terugkeer van de Nederlandse kolonisator.

In september 1945 barstten er hevige ongeregelheden uit op Java en Sumatra die gekenmerkt werden door felle anti-Nederlandse sentimenten. De jeugdige revolutionairen, die zich inmiddels hadden georganiseerd in strijdorganisaties, hadden hierin actief het voortouw genomen. Als gevolg van de terugkeer van de Nederlandse autoriteiten met de geallieerde troepen vanaf oktober 1945 verergerden deze onlusten en kwam het tot bloedige gevechten tussen Republikeinse strijders (van zowel de jeugdorganisaties als van de TNI) en de geallieerde troepen. Alle opgebouwde spanningen en onvrede culmineerden in alle felheid in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. In de ogen van de Nederlandse koloniale autoriteiten diende deze 'chaos' echter zo snel mogelijk onder controle te worden gebracht. Toen de diplomatieke weg uiteindelijk echter geen soelaas kon bieden voor het conflict, zetten de Nederlandse troepen op 21 juli 1947 een eerste politionele actie in om een einde te maken aan de 'onhoudbare situatie' en orde in de chaos te scheppen, teneinde het geliefde 'Indië' terug te krijgen.

Als integraal onderdeel van de uitgevoerde Nederlandse herbezettingstrategie tijdens de onafhankelijkheidsstrijd en de beide politionele acties (1946-1949), maakten de Nederlandse autoriteiten in Indonesië gebruik van internering. Deze vorm van geweld zonder dodelijke intenties had waarschijnlijk een tweeledig doel: het kon gebruikt worden als een machtsmiddel om de guerrillaoorlog tegen de Republikeinse strijdkrachten te winnen en het kon daarbij bovenal een constructieve manier zijn om Nederlands-Indië weer terug te krijgen, zonder daarbij de gehele samenleving weg te vagen.

Het vijandsbeeld dat de Nederlandse autoriteiten zich na 1945 hadden gevormd was zeer breed: iedereen was een potentiële vijand. Dit leidde ertoe dat de theoretische

formulering van de criteria voor internering ook erg ruim waren. In de praktijk bleken deze criteria echter niet zo heel goed te werken aangezien hierdoor veel te veel personen werden gearresteerd als ofwel *de facto krijgsgevangenen* ofwel *politieke gevangenen* die een gevaar vormden voor de openbare orde en rust. De interneringskampen en gevangenissen raakten zodoende overvol en dit resulteerde in de massale Indonesische internering zoals die naar voren komt uit de vele archiefstukken betreffende opgaven van aantallen geïnterneerden.

Uit het functioneren van het interneringsbestuur, waaraan ook Indonesische ambtenaren en bestuurders meewerkten om de interneringsmachine draaiende houden, kan worden opgemaakt dat het waarschijnlijk niet de intentie van de Nederlandse autoriteiten is geweest om met het inzetten van internering de gehele Indonesische samenleving te ontwrichten maar wel geheel te controleren. Internering was eerder een poging om op een constructieve manier de chaos in door Nederland bezet gebied onder controle te houden zonder daarbij al te veel kwaad bloed te zetten bij de Indonesische bevolking en juist tot toenadering te komen.

Op die manier zou, na een eventuele overwinning op de Republikeinse strijders, de wederopbouw van de samenleving soepeler verlopen. Het interneringskamp stond daarmee dus ook niet los van de samenleving, maar door aan de ene kant de gevaarlijke elementen uit een anderszins loyale gemeenschap te filteren en aan de andere kant de gevangenen te rehabiliteren om de gemeenschap te versterken, verbonden de Nederlandse autoriteiten de behandeling van hun gevangenen met het welzijn van de Indonesische samenleving. De arrestatie van een gevaarlijk geacht persoon was zodoende tegelijkertijd een vijandige én een beschermende handeling.

Kwam de interneringspraktijk overeen met de tweeledige doelstelling van het Nederlandse gezag? Wat betreft het terugwinnen van Indonesië op de Republikeinse strijders heeft internering waarschijnlijk wel bijgedragen aan het versterken van de Nederlandse positie in deze strijd. Uit de pieken in aantallen gevangenen na de eerste en tweede politionele actie kan namelijk worden opgemaakt dat deze acties waarschijnlijk redelijk effectief zijn geweest voor de internering van veel krijgsgevangenen, die konden worden gebruikt als onderhandelingsmiddel of konden worden uitgewisseld met de Republikeinse zijde. Internering heeft er als onderdeel van de herbezettingstrategie echter

niet voor kunnen zorgen dat 'Indië' werd behoed voor rampspoed en weer geheel in Nederlandse handen terechtkwam.

Het vijandsbeeld waarin iedere Indonesiër een 'potentiële vijand' was heeft tot gevolg gehad dat de praktijk van internering anders verliep dan waarschijnlijk in theorie bedoeld was. Daarbij kreeg het Nederlandse bestuur ook nog te maken met praktische problemen, de publieke opinie en de daaruit volgende bemoeienissen van de Verenigde Naties, juridische problemen en morele problemen. Zodoende kwam de praktijk van internering niet geheel overeen met de door de Nederlandse autoriteiten gewenste resultaten en vanwege dit algehele falen waren het uiteindelijk de 'potentiële vijanden' die de toekomst van Indonesië zouden bepalen.

De door de Nederlandse autoriteiten gewenste toenadering tussen Nederlanders en Indonesiërs, die impliciet aanwezig was in de diepgaande internering en die noodzakelijk was voor het herstellen van een legitiem Nederlands gezag in Indonesië, werd gedwarsboemd door het zeer brede Nederlandse vijandsbeeld. Hierdoor kwamen de Nederlanders onherroepelijk op gespannen voet te staan met veel Indonesiërs, wat een eventuele overwinning op de Republiek niet zou hebben verholpen. Niettemin moet internering in het Indonesische geval toch ook gezien worden als een poging tot *innovatie* van de koloniale heerser die na een lange vooroorlogse periode van patrimonialisme voelde dat vernieuwing noodzakelijk was, wilde hij zijn legitimiteit behouden. De Nederlandse kolonisator probeerde dus, naast vechten, ook andere manieren te vinden om zijn gezag te laten gelden en bleef niet per se hangen in een soort van *tempo doeloe*.

Was internering dan een methode die typisch was voor een dekolonisatieoorlog na 1945? Vergeleken met het gebruik van internering in Vietnam en Maleisië, lijkt internering een typische methode te zijn voor dekolonisatieoorlogen. Maar een korte vergelijking tussen de Indonesische internering en de internering die plaatsvond tijdens de Britse oorlog in Maleisië in de jaren vijftig oftewel de *Emergency*, maakt duidelijk dat de aard van de internering zodanig verschilde dat er niet gesproken kan worden van een *typische* methode. Waarom was de internering in Maleisië succesvol en in Indonesië niet?¹³⁴

Om te beginnen verschilde Groot-Brittannië van Nederland vanwege het feit dat het Britse Rijk een grootmacht was en Nederland niet. Daarbij vocht Groot-Brittannië tegen

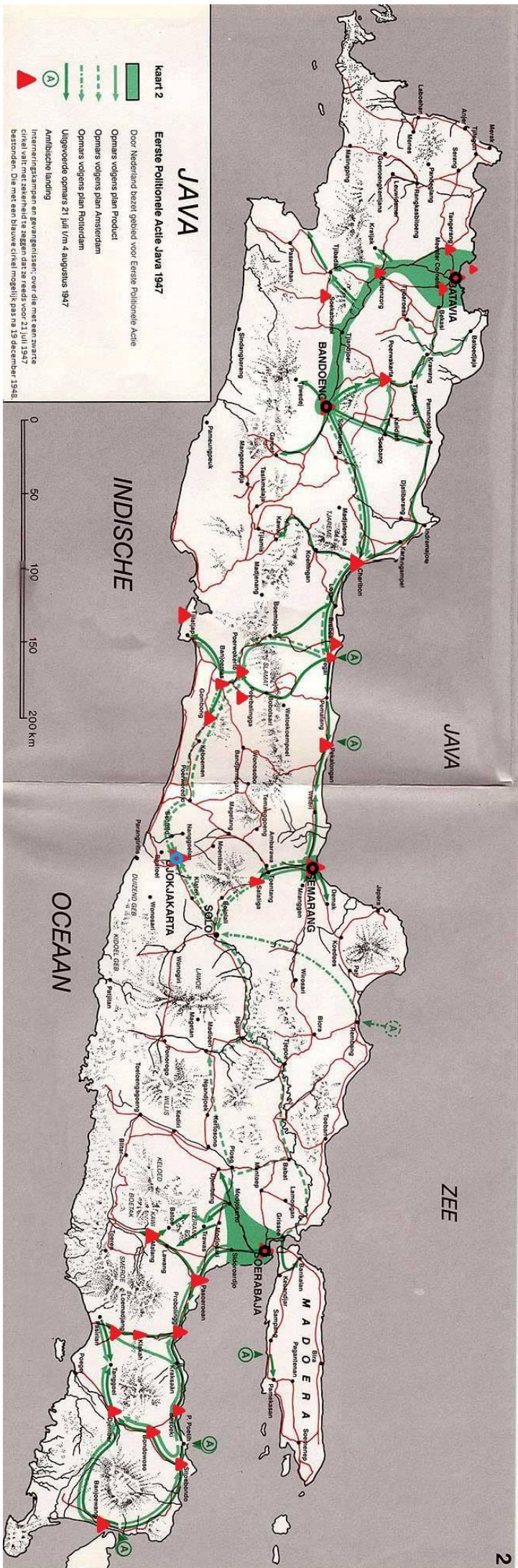
¹³⁴ G.C. Herring, *America's Longest War. The United States and Vietnam, 1950-1975* (Boston 2002) 107.

communisten in Maleisië, waar Nederland tegen vooral nationalistes streed in Indonesië. Dit is een wezenlijk verschil in de internationale context van de beginnende Koude Oorlog. Aangezien Groot-Brittannië, als grootmacht, in deze context streed tegen communisten, durfde het wellicht verder te gaan met interneren dan Nederland, dat onder andere vanwege VN-druk veel omzichtiger met internering moest omgaan. Misschien dat het in Maleisië daarom kon komen tot een hele volksverhuizing van dorpen naar *New Villages* terwijl het in Indonesië 'slechts' kwam tot het opzetten van een grotendeels civiel strafsysteem, waardoor niet noodzakelijkerwijs *even* diep werd ingegrepen in het dagelijkse leven van de Indonesiërs als in dat van de Maleisiërs.

Tot slot moet worden opgemerkt dat dit onderzoek een eerste aanzet is tot verder onderzoek naar internering in Indonesië. Door de overvloed aan archiefmateriaal betreffende dit onderwerp kon niet zeer uitgebreid worden ingegaan op alle aspecten van internering. Voor verder onderzoek zou het daarom erg interessant zijn om bijvoorbeeld de sociale dimensie van internering verder te belichten. Hoe verliep de samenwerking tussen Indonesische en Nederlandse bestuursambtenaren en welke rol speelde internering in het dagelijks leven van de Indonesiërs? Daarnaast zou het ook interessant zijn om te onderzoeken hoe de Nederlandse bestuurders hun werk in Indonesië eigenlijk ervoeren. Uit sommige archiefstukken komt namelijk naar voren dat Nederlandse bestuurders, ondanks hun gezamenlijke 'koloniale droom', elkaar ook welbewust konden tegenwerken.¹³⁵ Een boeiende vraag zou daarom zijn waarom Nederlandse bestuurders hun ambtelijke autonomie belangrijker leken te vinden dan een gezamenlijke inzet voor het behoud van Nederlands-Indië.

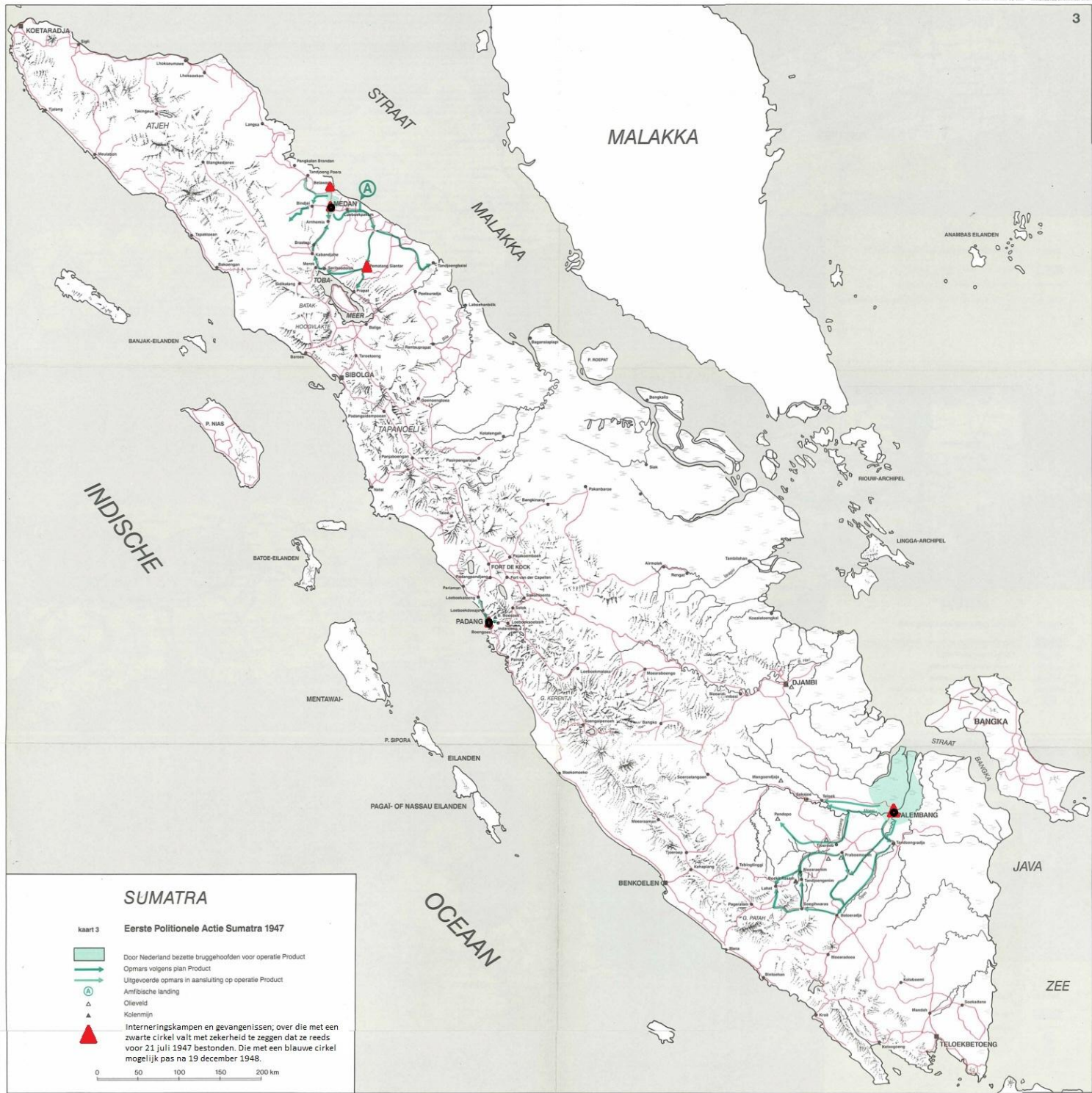
Maar met betrekking tot dit onderzoek kan toch gesteld worden dat belangrijke informatie is verkregen over een tot dusver zeer onderbelicht onderwerp binnen de historiografie over de Indonesische dekolonisatiegeschiedenis. In een debat dat vaak geneigd is de onafhankelijkheidsoorlog als een strijd tussen verschillende partijen te schetsen, lieten de 'vijanden onder voorbehoud' zien dat Nederland wellicht haar eigen grootste vijand was.

¹³⁵ NA, Archief Procureur-Generaal, inv. nr. 91, Brief van de Vertegenwoordiger van de Procureur-Generaal bij de Recomba van Oost-Java, A.G. Veldhuis, aan de Procureur-Generaal, No. 1177/AGV/V Geheim, Civiele politieke gevangenen, 5 februari 1948.

Kaart afkomstig uit P. Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* ('s-Gravenhage 1991).

Bijlagen

Kaart afkomstig uit P. Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* ('s-Gravenhage 1991).

Geraadpleegde bronnen

Afbeelding titelblad

Gevangentransport Bondowoso-Soerabaja, 1947.

<http://www.thejakartapost.com/files/images2/p27-dcookedalive.jpg>

Archieven

Nationaal Archief, Den Haag, Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, 1945-1950 (inventariscode 2.10.17).

Literatuur

Crouch, H., 'The army as a social-political force, 1945-1965' in: Idem, *The army and politics in Indonesia* (herziene druk; Ithaca en London 1988).

Drake, C., *National Integration in Indonesia: Patterns and Policies*, (Honolulu 1989).

Groen, P.M.H., *Marsroutes en Dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* ('s-Gravenhage 1991).

Herring, G.C., *America's Longest War. The United States and Vietnam, 1950-1975* (Boston 2002).

De Jong, J.J.P., *Diplomatie of strijd. Het Nederlands beleid tegenover de Indonesische revolutie 1945-1947* (Amsterdam 1988).

Ricklefs, M.C., *A History of Modern Indonesia since c. 1200* (Basingstoke 2001).

Taylor, A.M., *Indonesian Independence and the United Nations*, (Londen 1960).

Vickers, A., *A History of Modern Indonesia* (Cambridge 2005).

Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950. S.L.

van der Wal, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (ed.) (... dln; 's-Gravenhage, 1971/...).

Zwitzer, H.L., *Documenten betreffende de eerste politionele actie (20/21 juli-4 augustus 1947)* ('s-Gravenhage 1983).

Kranten

'46 arrestanten overleden tijdens transport op Oost-Java', *De Tijd: dagblad voor Nederland*, 27 november 1947.

'Het dodentransport van Bondowoso', *De Locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 6 december 1947.

'Het transport Bondowoso-Soerabaja', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 8 december 1947.

'Het transport van Bondowoso', *De Locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 8 december 1947.

'Kamer tegen motie-De Groot over de misdaad-Bondowoso', *De Waarheid*, 19 december 1947.

'Zes-en-veertig arrestanten tijdens transport overleden', *Het Dagblad: uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers te Batavia*, 28 november 1947.

Websites

International Committee of the Red Cross

<http://www.icrc.org/ihl/INTRO/305>

Repertoire of the Practice of the Security Council, 'Commissions and Investigative Bodies' (versie 8 juli 2014)

http://www.un.org/en/sc/repertoire/subsidiary_organ/commissions_and_investigations.shtml#cat3 (8 juli 2014).

United Nations Security Council, 'Security Council Resolutions' (versie 8 juli 2014)

<http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1949.shtml> (8 juli 2014).